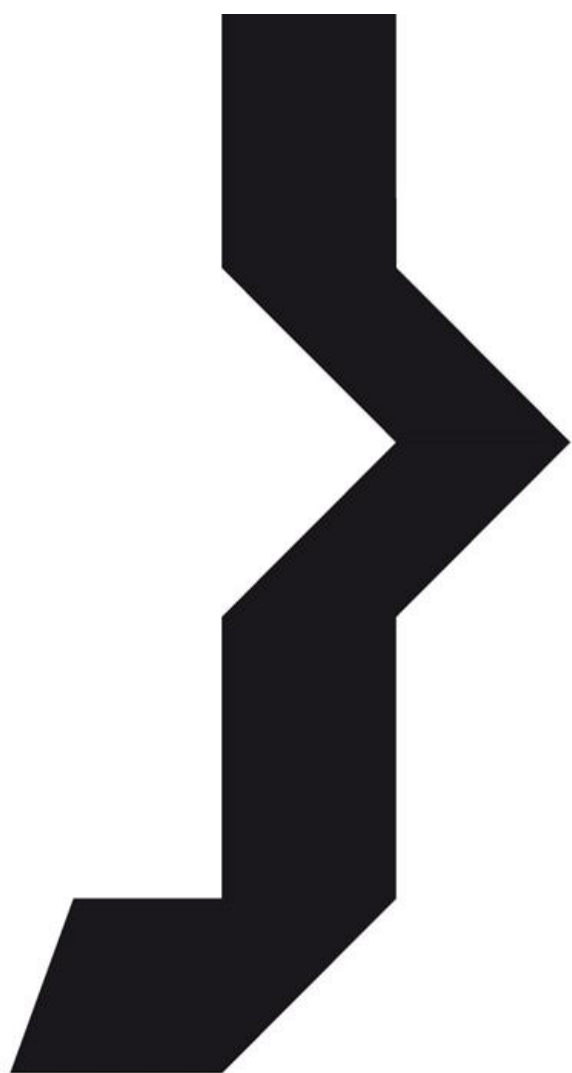

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

METODOLOGIE SOCIÁLNĚ- PEDAGOGICKÉHO VÝZKUMU

**průvodce předmětem pro studijní program
Sociální patologie a prevence**

Autor: Václav Bělík a Lucie Špráchalová

Úvod do studia předmětu

Tato studijní opora je vystavěna jako pomůcka k předmětu Metodologie sociálně-pedagogického výzkumu. Předmět je koncipován jako uvedení do problematiky výzkumu ve společenských vědách se zvláštním zřetelem k výzkumu pedagogickému a sociologickému. Představuje elementární vybavení pro současné (tj. v průběhu studia) a budoucí zapojení do realizace výzkumných šetření. Cílem výuky je osvojení základů metodologie pedagogického výzkumu, tj. získání základní orientace o podstatě, zákonitostech a zejména metodách výzkumu a vytvoření dovedností potřebných pro výzkumnou činnost a realizaci výzkumného šetření menšího rozsahu.

Tato studijní opora nenahrazuje studentovi učebnici či odborný text! Poskytuje pouze základní orientaci v předmětu, tematické literatuře a zdrojích pro zamyšlení se nad danými tématy v konkrétním a praktickém aspektu oboru.

Každý blok obsahuje ve svém úvodu základní důležité pojmy a body, jež jsou studentům určeny k zapamatování a osvojení jejich významu. Následuje stručný vhled do předložené tematiky uzavřený shrnutím. Následuje soubor otázek a úkolů, které prověří osvojení teorie a odkáže studenta na další oblasti, které nebyly představeny v rámci opory. Na závěr jsou uvedeny zdroje literatury, ze kterých student během studia čerpá hlubší informace k předmětu a daným tématům.

Cíle předmětu

Cílem předmětu je vybavit studenty základními znalostmi z oblasti metodologie sociálně-pedagogického výzkumu. Po absolvování předmětu se student bude orientovat v základních pojmech tohoto předmětu, bude rozlišovat mezi základními kategoriemi a druhy výzkumu, bude znát vybrané techniky sběru dat a bude schopen kriticky tyto informace hodnotit a třídit.

Osnova předmětu

Předmět je koncipován do 13 bloků, které jsou probírány v rámci výuky v prezenční formě a v redukované podobě také v kombinované formě studia.

1. Metodologie společenských věd - úvod
2. Společenskovědní výzkum – podstata, charakteristika
3. Fáze řešení výzkumného problému
4. Výzkumný soubor a jeho výběr
5. Kvantitativní a kvalitativní charakter zkoumání
6. Dotazník
7. Rozhovor
8. Pozorování
9. Analýza dokumentů
10. Sociometrie
11. Experiment
12. Didaktický test
13. Výzkumná zpráva

Literatura

Základní literatura a zdroje:

BĚLÍK, V. *Tvorba odborné práce: určeno studentům sociálních oborů*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009. ISBN 978-80-7041-503-0.

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2010. ISBN 80-85931-79-6.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0219-6.

- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.
- LAŠEK, J. a MANĚNOVÁ, M. *Základy statistického zpracování pedagogicko-psychologického výzkumu*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009. ISBN 978-80-7041-779-9.
- PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1916-3.
- VESELÁ, J. *Sociologický výzkum a jeho metody*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. ISBN 80-7194-847-0.
- VESELÁ, J. *Sociologický výzkum a jeho techniky*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 1999. ISBN 80-7194-188-3.
- WALKER, I. *Výzkumné metody a statistika*. Praha: Grada, 2013, 218 s. Z pohledu psychologie. ISBN 978-80-247-3920-5.

Doporučená literatura:

- COHEN, L., MANION, L., MORRISON, K. *Research Methods in Education*. 5th ed. London and New York: Routledge Falmer, 2005.
- CRESWELL, J. *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. 3rd ed. Thousand Oaks: Sage, 2009.
- GAVORA, P. *Výzkumné metody v pedagogice: příručka pro studenty, učitele a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1996. Edice pedagogické literatury. ISBN 80-85931-15-X.
- GULOVÁ, L. a ŠÍP, R. *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. Praha: Grada, 2013, 245 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-4368-4.
- JANÍKOVÁ, M. a VLČKOVÁ, K. *Výzkum výuky: tématické oblasti, výzkumné přístupy a metody*. Brno: Paido, 2009. Pedagogický výzkum v teorii a praxi. ISBN 978-80-7315-180-5.
- KERLINGER, F. N. *Základy výzkumu chování: pedagogický a psychologický výzkum*. Praha: Academia, 1972.

- KUMAR, R. *Research methodology: step by step guide for beginners*. 2nd ed. London: Sage, 2005.
- MAŇÁK, J. a ŠVEC, V. *Cesty pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2004, Edice pedagogické literatury. ISBN 80-7315-078-6.
- MARTINEC, L. *Co umí čeští žáci: výzkum PISA*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání - Divize nakladatelství Tauris. ISBN 978-80-211-0555-3.
- PRŮCHA, J. *Andragogický výzkum*. Praha: Grada, 2014, 152 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-5232-7.
- SILVERMAN, D. *Doing qualitative research*. 2nd ed. London: Sage, 2005.
- SILVERMAN, D. *Interpreting qualitative data*. 3rd ed. London: Sage, 2005.
- ŠTĚCH, O. *Kapitoly z výzkumu v sociální práci*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, 1 CD-ROM (50 stran). Texty k sociální práci. Výzkumné metody v sociální práci. ISBN 978-80-7435-471-7.
- ŠTĚCH, O. *Smíšená výzkumná strategie*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014, 1 CD-ROM (56 stran). Texty k sociální práci. Výzkumné metody v sociální práci. ISBN 978-80-7435-443-4.
- TAYLOR, C., WILKIE, M., BASER, J. *Doing action reserach*. London : Paul Chapman Publishing, 2006.

Požadavky na ukončení předmětu - zápočet

1. Úspěšné vykonání zápočtového testu (úspěšnost min. 75%). Podoba testu bude upřesněna během semestru, jeho obsah se zakládá primárně na probraných tématech během přednášek, popř. na podkladech zadaných vyučujícím k prostudování či na vybrané tematické literatuře, na kterou budou studenti během semestru upozorněni, pokud bude součástí testu. Student má na vykonání zápočtu 2 pokusy, druhý pokus (opravný) si domlouvá s vyučujícím individuálně či vyčkává na pokyny.

2. Student je dále povinen přihlásit se do kurzu v MOODLE (kurzy.uhk.cz) a zde sledovat aktuální požadavky pro daný předmět. MOODLE dále upřesňuje požadavky na rozsah a obsah předmětu, dále poskytuje přehled aktuálně probraných témat na přednáškách apod.

3. Kriticky zaměřená seminární práce na vybrané přednáškové téma, ve které student prokáže schopnost práce s literaturou, odbornými zdroji v českém a jednom dalším cizím jazyce. Témata práce budou upřesněna v kurzu na MOODLE a začátkem semestru, ve kterém je předmět vyučován. Student práci odevzdá nejdéle do data určeného vyučujícím, zpravidla do konce semestru (tzn. před začátkem zkouškového období v daném semestru, ve kterém je předmět vyučován). Struktura práce, rozsah a formální náležitosti budou upřesněny vždy začátkem semestru.

Význam ikon v textu

K zapamatování

je soupisem důležitých pojmů a hlavních bodů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

umožňují studentovi ověřit porozumění textu a osvojení problematiky.

Shrnutí

představuje shrnutí tématu.

Literatura

je soupisem zdrojů použitých v kapitole a slouží také pro doplnění a rozšíření poznatků.

Obsah studijní opory

1	Metodologie společenských věd - úvod.....	9
1.1	Předmět metodologie	9
2	Společenskovědní výzkum – podstata, charakteristika.....	14
2.1	Společensko-vědní zkoumání reality	14
3	Fáze řešení výzkumného problému	19
3.1	Postup při řešení výzkumného problému	19
4	Výzkumný soubor a jeho výběr	23
4.1	Specifika zkoumaných souborů ve společenských vědách	24
5	Kvantitativní a kvalitativní charakter zkoumání.....	27
5.1	Charakteristika kvantitativního a kvalitativního pohledu na zkoumání ve společenskovědních oborech.....	27
5.2	Srovnání kvantitativního a kvalitativního výzkumu	29
6	Dotazník.....	33
6.1	Charakteristika výzkumné techniky dotazníku	33
6.2	Vybrané aspekty konstrukce dotazníku	35
7	Rozhovor.....	38
7.1	Kvalitativní technika rozhovoru.....	38
7.2	Příprava a realizace rozhovoru - interview	40
8	Pozorování	43
8.1	Druhy pozorování.....	43
9	Analýza dokumentů	48
9.1	Druhy dokumentů.....	48
9.2	Obsahová analýza.....	50
10	Sociometrie	52
10.1	Sociometrie - empirické poznávání	52
10.2	Sociometrický dotazník	54
11	Experiment.....	61
11.1	Užití experimentu	61
12	Didaktický test	65
12.1	Didaktický test jako metoda pedagogického výzkumu	65
13	Výzkumná zpráva	70
13.1	Stručný úvod do tvorby výzkumné zprávy.....	70
13.2	Výzkumný problém	73
13.3	Odbornost textu	75

K zapamatování

- metodologie společenských věd
- výzkum
- teorie
- jev

Cílem této kapitoly studijní opory je představit metodologii společenských věd jako pomocníka pro zpracovávání seminárních a závěrečných prací studentů sociálních oborů. Znalost této problematiky pomůže studentům zpracovávat text správně po formální stránce a zároveň je donutí nezkoumat vytyčenou problematiku po povrchu, ale zaměřit svá bádání do hlubších vrstev společenské reality a proniknout do specifik zkoumaných teorií.

1.1 Předmět metodologie

Metodologie společenských věd (myslíme tím především pedagogiky, sociologie, psychologie, filosofie, historie) představuje soustavu poznatků o přístupech ke zkoumání jevů a procesů ve společnosti, o získávání a vyhodnocování poznatků, které pravdivě a co nejobjektivněji odrážejí neustále se měnící realitu v podmínkách neustále se rozvíjející společnosti.

Předmětem metodologie jsou obecné teoretické problémy vědeckého poznání a zákonitosti vědeckého bádání. Vyjdeme-li z myšlenky, že funkcí vědy je v té nejobecnější rovině kultivovat život a řešit otázky existence a rozvoje lidstva, pak z tohoto pohledu společenské vědy naplňují tuto představu v plné míře.

Podívejme se však na funkce vědy podrobněji:

- deskripce a klasifikace jevů, procesů a skutečností
- explikace výskytu jevů, procesů, skutečností (vysvětlení jejich příčin, podmínek apod.)
- predikce výskytu jevů, procesů, skutečností
- pochopení událostí (uvedení do souvislostí, interpretace)
- poskytování možností události ovlivňovat (na základě vysvětlení, pochopení a prognózy vytváří si věda i jisté možnosti pro řízení společenské reality)

Zamysleme se však společně, kde se berou zdroje našeho poznání, které v běžném životě používáme a často přijímáme se samozřejmostí. Prvním z nich je naše vlastní zkušenost, díky které se na společenskou realitu díváme našima subjektivníma očima. Dítě, kterému se stal ošklivý úraz, kvůli své nepozornosti se na podobno situaci bude dívat se zvýšenou mírou pozornosti a respektu. Často bývá zkušenostní zdroj poznání označován za primitivní, nevědecký. Druhým zdrojem poznání jsou teorie a vědecké poznatky, které nám pomáhají vysvětlovat si (interpretovat společenskou realitu už na základě dosažených údajů a zkoumání a sami se na tomto procesu a na těchto výsledcích můžeme podílet.

Chráska uvádí čtyři základní metody poznání. Ve své typologii se opírá o významné filozofy a psychology (např. Peirce, Kerlinger a další).

a) Metoda tradice

Mnoho z toho, co považujeme za pravdivé, vděčí za svoji existenci právě tradici. Pokud používáme metodu tradice, držíme se svých názorů a „pravd“ jen proto, že je jako pravdy znali i lidé před námi. Časté opakování takovýchto „pravd“ většinou způsobuje zvyšování jejich platnosti v očích lidí. Je zajímavé, že lidé často lpí na tradičních poznatcích, i když mají k dispozici fakta svědčící proti nim.

b) Metoda autority

U této metody člověk přijímá určité poznatky jako pravdivé jen proto, že je vyslovuje osobnost, která je pro něho autoritou. Na základě této metody je tedy pravdivá ta myšlenka, která má za sebou váhu uznávané osobnosti či veřejného mínění. Metoda

autority je tedy ve srovnání s metodou tradice pro lidské poznání důležitější, protože i pomocí ní lze určitého pokroku v poznání dosáhnout. V žádném případě by se však neměla stát ve vědě metodou rozhodující.

c) Metoda a priori

Kritériem pravdivosti poznání je této metody shoda s rozumem (nikoli tedy shoda se skutečností). Vychází se z názoru, že přirozené sklony táhnou lidi k pravdě. Problematičnost této metody spočívá v tom, že není možné přesně vymezit, co znamená „shodovat se s rozumem“. Typickým argumentem pro použití této metody je: „vždyť to dá rozum“.

d) Metoda vědy

Pokud lidé při poznávání použijí vědeckého přístupu, potom se jejich poznávání od předchozích metod liší zejména tím, že dospívají k novým poznatkům nezávisle na názorech, přáních či postojích badatele. Při správném vědeckém poznávání je činnost vědce natolik kontrolována, že je téměř vyloučeno, aby se uplatnily jeho osobní názory, postoje, emoce apod. (Chráška, 2006)

Pokud vyjdeme z výše uvedeného, pak je nám jasné, že metodologie společenského poznávání je charakterizována použitím celého spektra zdrojů a pramenů. Patří mezi ně především studium dokumentů jak historického (literárně velmi cenného) charakteru, tak dalších i současných dokumentů (např. závěrečné zprávy a monografie z vědeckého zkoumání, legislativa, aktuální trendy), studium zahraniční literatury a dostupných zkušeností (které je podpořeno například cestováním po zahraničních vysokých školách, výzkumných centrech, ale i praxí, která je na výzkum orientována). Neméně důležité jsou i názory a zkušenosti cílových skupin a odborníků, kteří s nimi pracují.

Důležitým zdrojem poznání je četba odborné literatury. Na tomto místě uveďme citaci, která v tomto studijním průvodci předmětem jistě studentovy pomůže lépe se orientovat v nahlížení na to jak proniknou do tajů metodologie společenských věd: Studium vyžaduje přečtení velkého množství stránek textu: u narativních a diskursivních vědních disciplín (což je většina disciplín sociálních a humanitních věd)

by mělo jít o tisíce stran odborného textu v jednom studijním předmětu za semestr. Nikoliv několik set stran, ale několik tisíc stran. Muže se to zdát mnoho, ale není to mnoho – jak ukáže následující vysvětlení. Přednášející profesor, který má k dispozici dvouhodinovou přednášku, disponuje čistým časem zhruba 100 minut. Kdyby svou přednášku z připraveného textu pouze předčítal tak rychle, aby studenti mohli jeho projev sledovat a rozuměli mu, musel by číst rychlostí přibližně jedné standardizované stránky formátu A4 za 3,5 minuty (standardizovaná stránka formátu A4 má 30 řádků a na každém řádku 60 znaku). K přečtení 10 stran by přednášející potřeboval asi 30-40 minut. Sto minut předčítání textu obsáhne zhruba 28-30 standardizovaných stran formátu A4. Jenže vysokoškolská přednáška není předčítání – vyžaduje jinou techniku sdělování, nežli čtení: vyžaduje opakování důležitých pojmů, opakování důležitých výroku, zařazování "odlehčovacích" výrazů a pasáží, případně reakce na projevy posluchačů. Výsledkem je mnohem kratší sdělení než v případě pouhého předčítání. Převedeno na standardizované stránky formátu A4 – dvouhodinová vysokoškolská přednáška obsáhne maximálně zhruba 20 stran textu formátu A4, zpravidla méně. – Jestliže je hodinová dotace přednáškového kurzu za semestr 28 hodin (což je obvyklý průměr), pak přednášející jako by přečetl 280 stran textu formátu A4, což je rozsah jedné menší knížky. V žádné ze sociálních nebo humanitních věd nelze jednosemestrální obsah studijního předmětu vtěsnat do tří set stran. Možná, že by to šlo, ale žádný student by takto náročnému textu neporozuměl a z hlediska pedagogického by takovýto text byl katastrofou. Skripta a učebnice sice tento rozsah mají (i menší), avšak v žádném případě neobsahují plné penzum toho, co by si student měl k získání příslušné diskursivní (odborné) kompetence osvojit. Proto je třeba kromě přednáškových sdělení, skript a učebnic (které mají jen orientující a uvádějící funkce) samostatně studovat další odbornou literaturu. Těžiště univerzitního studia je v samostatném studiu, především v samostatném čtení studijní literatury, která obnáší zpravidla několik titulů (5-10) a tudíž několik tisíc stran textu. Proto musí student vědět, jak rychle čte, aby mohl své čtení rozumně rozvrhnout, naplánovat. (Hubík, 2006)

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Které funkce vědy vymezujeme pomocí metodologie společenských věd?
2. Jakým způsobem by mělo probíhat studium odborné literatury?
3. Které metody poznání jsme si v textu vymezili?
4. Jakou funkci má ve studiu a praxi metodologie společenskovedního poznání?

Literatura

HUBÍK, S. *Sociologie vědění: základní koncepce a paradigmatata*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 224 s. Základy sociologie; sv. 5. ISBN 80-85850-58-3.

CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 168 s. Skripta. ISBN 80-244-1367-1.

KERLINGER, F. N. *Základy výzkumu chování: pedagogický a psychologický výzkum*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1972. 705 s.

ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do metodologie spoločenskovedného výskumu*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2007. 245 s. ISBN 978-80-224-0970-4.

PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 2., nezměň. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 270 s. ISBN 978-80-246-1916-3.

K zapamatování

- Specifika společensko-vědního výzkumu
- Předmět zkoumání
- Objektivita
- Reliabilita
- Variabilita
- Validita
- Standardizace
- Výzkum
- Podmínky výzkumu
- Záměrný výběr
- Explorativní metody

Cílem této kapitoly je vymežit specifika zkoumání v sociálně pedagogických oblastech a představit, které etapy zkoumání musí výzkumník dodržet při tvorbě projektu odborné práce a následně při jejím zpracování.

2.1 Společensko-vědní zkoumání reality

Společensko-vědní zkoumání je na rozdíl od zkoumání v přírodních vědách velmi specifické. Zajištění laboratorních podmínek je komplikované, takřka nemožné, často i nežádoucí. Z tohoto důvodu je obtížné stanovování základních metodologických kategorií, které klademe jako požadavky na výzkum – tj. validita (platnost zkoumání), objektivita, reliabilita (znovuověřitelnost).

Jak uvádí Kraus, společenskovední výzkum je charakterizován některými problémy a zvláštnostmi. Patří mezi ně především:

Možnosti standardizace. Velmi obtížně se stanovuje standardní jednotka. Je to možné jen např. v případě využití demografických dat, či ekonomických ukazatelů apod. Stejně tak není prakticky možné standardizovat prostředí. To souvisí s tím, že v sociální realitě nelze šetření opakovat, protože podmínky a okolnosti se neustále mění („nevstoupíš dvakrát do téže řeky“).

V rámci sociálních výzkumů dochází velmi často k zjišťování vlastností různých výběrových souborů. Taková šetření jsou pak nepochybně zatížena výběrovou chybou. Velmi pak záleží, jakým způsobem byl výběr pořízen. Nejčastější jsou výběry stratifikované respektující princip nahodilosti. Ovšem své místo mají i výběry záměrné, a to v souvislosti s výzkumy kvalitativního charakteru.

Také to, že badatel při zkoumání sociálních jevů většinou vstupuje do objektivní reality a svým způsobem ji poznamenává může ovlivnit objektivnost výsledků výzkumu. Navíc se samozřejmě ani v sociálně pedagogickém výzkumu není možné beze zbytku vyhnout subjektivnímu pohledu či někdy přímo zkreslení buď při vlastním zkoumání (např. při použití metody pozorování), nebo při interpretaci výsledků. Je většinou velmi obtížné zachovat empatickou neutralitu.

Specifičností metodologie společenských věd je také odborný jazyk, který používá a s tím související odborná terminologie. Problém je v tom, že základem pro odborný jazyk je v zásadě jazyk přirozený, tedy využívající běžné slovní zásoby. Výhodou je, že je srozumitelný širokým vrstvám celé populace, na druhou stranu však snižuje míru exaktnosti ve srovnání s jazykem věd přírodních či např. medicíny.

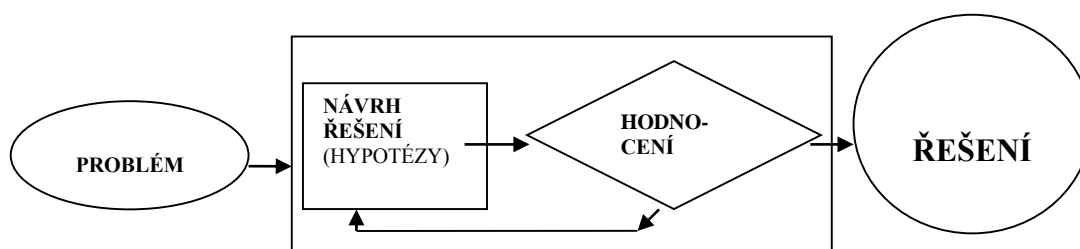
Jistým problémem v oblasti sociálního výzkumu je také zajištění reprezentativnosti. Není jednoduché vytvořit takový výběrový soubor, který by kopíroval alespoň v základních parametrech (věk, pohlaví, vzdělání) soubor základní, tedy celou společnost. Za tím účelem se zpravidla využívá tzv. kvótních výběrů. Děje se tak např. při výzkumech veřejného mínění.

Mezi zvláštnosti metodologie sociálních výzkumů je také třeba uvést to, že preferuje určité výzkumné metody a techniky. Dá se říci, že i při těchto výzkumech

dominují explorativní metody (dotazník, anketa, rozhovor). Vedle toho však velmi často je využívána obsahová analýza dokumentace osobní či školní. Využívány jsou i ratingové techniky (různé posuzovací škály) a také sémantický diferenciál. Velmi časté je využití sociometrické techniky a rovněž i pozorování (hlavně zúčastněné). Zvláštní pozornosti zasluhují techniky kazuistického charakteru, včetně různých anamnéz příp. katamnéz, týkající se objektu ale i subjektu výchovy ve smyslu jedince i celých skupin. (Kraus, 2008)

Tvorba koncepce odborné práce není záležitostí jednoduchou. Slovo koncepce v sobě zahrnuje celou řadu charakteristik. Mezi ně patří například logická struktura témat, které práce řeší, snaha o vypořádání se s problémem v co nejkompexnější míře a další.

Tvorba koncepce odborné práce je procesem tvůrčím. Základní složky tvořivého procesu znázorňuje níže uvedený obrázek (Kima, 1993, s.14)

Tvořivý proces znamená takové postupné, vnitřně propojené a na sebe navazující změny psychických stavů, které vedou k výslednému novému produktu (ve smyslu objektivním i subjektivním), a to ve sféře myšlení, práce, uměleckého projevu, postoje, prožitku apod. Lze rozlišit tvořivý proces myšlenkový, produkční, technický, umělecký a osobnostní, proces lidské seberealizace. (Maňák, 2001)

Shrnutí

Jak jsme si v rámci této kapitoly mohli povšimnout, sociálně-vědní výzkum je zatížen mnoha komplikacemi např. ve srovnání s vědami přírodními. Tyto nejasnosti se objevují hlavně v případě přesného definování zkoumaných jevů a jednotek, které se mohou během výzkumu proměňovat a zatížit tak výzkum chybou. Do výzkumu společnosti a sociálních skupin vstupují lidské charakteristiky jako racionální uvažování, schopnost stylizace, lhaní záměrné či nezáměrné zkreslování apod. Komplikace mohou nastat i na samém počátku výzkumu v oblasti získávání dat (viz dále).

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Definujte techniky kazuistického charakteru.
2. Co znamená pojem validita?
3. Co znamená pojem reliabilita?
4. Vyjmenujte některá specifika sociálně-vědního výzkumu.

Literatura

CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 168 s. Skripta. ISBN 80-244-1367-1.

KERLINGER, F. N. *Základy výzkumu chování: pedagogický a psychologický výzkum*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1972. 705 s.

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.

MAŇÁK, J. *Stručný nástin metodiky tvořivé práce ve škole*. Brno: Paido, 2001. 46 s. ISBN 80-7315-002-6.

ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do metodologie společenskovedného výskumu*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2007. 245 s. ISBN 978-80-224-0970-4.

PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 2., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 270 s. ISBN 978-80-246-1916-3.

3 Fáze řešení výzkumného problému

K zapamatování

- Hypotéza
- Výzkumný problém
- Výzkumná otázka
- Verifikace
- Falsifikace
- Výzkumný vzorek
- Výběr
- Polemika
- Sběr dat
- Výzkumná sonda
- Předvýzkum
- Analýza výsledků
- Heuristická fáze
- Interpretace
- Porovnání výsledků

3.1 Postup při řešení výzkumného problému

1. Identifikace problému: Jedná se často o nejobtížnější fázi. Požaduje vymezení a specifikaci teoretických východisek. Vhodná je četba odborné literatury, výzkumů, přednášky, ...
2. Analýza problémové situace: V této fázi analyzujeme zkoumaný problém, snažíme se najít zákonitosti, které mezi jednotlivými fakty působí, zpřesnit cíle práce a hlubší rozbor zkoumaných faktů.

3. Tvorba hypotéz (domněnek).
4. Verifikace (Falzifikace) hypotéz.
5. Návrat k některé z předchozích fází v případě neúspěchu a případná korekce.

Otázka: Musí být práce striktně rozdělena na část teoretickou a empirickou?

Odpověď: Nemusí. Jedná se však o tradiční dělení, které je vžitě v akademické veřejnosti. Některé práce mohou být více teoretického charakteru. Jiné mohou být více založeny na empirickém zkoumání. Toto zažité dělení je však nepřesné – důležité je účelné propojení teorie a empirie.

Nezbytné komponenty, které tvoří odbornou práci (upraveno dle Rozhodnutí děkana č. 16/2009):

- úvod obsahující stručnou formulaci problému a cílů práce: zdůvodnění volby tématu, výchozí teorie/koncepce, základní termíny,
- analýza současného stavu poznání zvoleného tématu,
- výzkumné otázky/hypotézy,
- zvolená metodologie,
- popis výzkumného vzorku
- popis dosažených výsledků,
- analýza výsledků a jejich hodnocení, srovnání s výsledky obdobných výzkumů, návrh diskuse a dalšího bádání,
- diskuse, polemika,
- důsledky zjištění,
- závěry, teoretický/praktický přínos práce, zřejmá omezení práce, nevyřešené otázky, možnosti dalšího zkoumání,
- seznam použité literatury (soupis citačních zdrojů),
- seznam literatury související s tématem, seznam dalších pramenů,
- další přílohy.

Zmiňme na tomto místě také pohled, který výše uvedený výnos rozšiřuje (srov. Ondrejkoovič, Kerlinger, Pelikán)

Tyto další charakteristiky zde připomeňme výčtem:

Formulace problému, které vymezuje, proč se chceme danou problematikou zabývat.
Dále je nutné vydefinování výchozí terminologie a stanovení závislých a nezávislých proměnných.

Heuristická fáze, která zahrnuje shromažďování a studium literatury. V této fázi se pokoušíme o analýzu a kritiku existujících teorií a zaujetí vlastního stanoviska k nim.
Na základě vědeckých paradigmat stanovujeme nosná témata, která nám vymezují naši práci.

Fáze formulování hypotéz.

Výběr metod a konstrukce nástrojů, kterými budeme metody používat.

Předvýzkumná sonda.

Stanovení výběrového souboru.

Sběr dat.

Předzpracování dat – mimo jiné vyřazení nepoužitelných výstupů (např. dotazníků).

Zpracování dat – předmětem této práce není analýza možností, jak statisticky zpracovávat data. K tomuto účelu slouží dostupná literatura (např. Chráska, 2006).

Interpretace zjištěných údajů, které v sobě zahrnuje poznávání příčin, proč jsme došli k získaným údajům na základě komparace s výchozími paradigmaty.

Porovnávání dosažených výsledků s předchozími výzkumy.

Závěry spojené se snahou o sociálně pedagogický výstup práce.

Shrnutí

Před samotným započítím výzkumu je třeba seznámit se dobře s fázemi výzkumu. Pro co možná nejméně komplikovanou realizaci výzkumu je potřeba tyto fáze dodržet. Výběr vhodné výzkumné techniky např. nemůže „předběhnout“ fázi definice výzkumného problému a cílové zkoumané skupiny, z čehož vyplývá kvantitativní či kvalitativní charakter výzkumu (viz dále). Součástí výzkumu by v ideálním případě měl být předvýzkum či drobnější sonda, která nám pomůže ověřit námi zvolenou

techniku a konkrétní nástroj v praxi a/nebo hlubší poznání problému, který budeme zkoumat. Nedílnou součástí výzkumu je i zpracování, vyhodnocení a interpretace dat.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Jaké fáze můžeme popsat při konstrukci tématu odborné práce?
2. Jaké činnosti realizujeme v heuristické fázi tvorby výzkumu?
3. Jakou roli hraje v realizaci výzkumu tzv. předvýzkum?

Literatura

CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 168 s. Skripta. ISBN 80-244-1367-1.

KERLINGER, F. N. *Základy výzkumu chování: pedagogický a psychologický výzkum*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1972. 705 s.

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 215 s. ISBN 978-80-7367-383-3.

MAŇÁK, J. *Stručný nástin metodiky tvořivé práce ve škole*. Brno: Paido, 2001. 46 s. ISBN 80-7315-002-6.

ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do metodologie společenskovedného výskumu*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 2007. 245 s. ISBN 978-80-224-0970-4.

PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 2., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 270 s. ISBN 978-80-246-1916-3.

K zapamatování

- Metoda výběru
- Redukce reality
- Základní soubor
- Výběrový soubor
- Reprezentativní výběr
- Nereprezentativní výběr
- Pravděpodobnostní výběr
- Záměrný výběr
- Redukce
- Zkreslení
- Stochastický charakter dat
- Pravděpodobnost
- Redukovaný vzorek
- Proměnná
- Populace
- Reprezentativita

Cílem této kapitoly je získání kompetence v oblasti vybírání respondentů do výzkumu.

4.1 *Specifika zkoumaných souborů ve společenských vědách*

Nálezy společenských věd mají vždy jen pravděpodobnostní (stochastický) charakter a platí zpravidla jen pro prostředí, z něž pochází data. Příčinou je složitost společenskovedních „přirozených systémů“ (ty, jejichž proměnné jsou navzájem silně propojeny a počet vztahů s jinými systémy je řádově nižší; proto je lze zkoumat samostatně), která je mnohem vyšší než u přírodních věd. Proto je lze popsat jen částečně a hrozí různá zkreslení, hlavně při pomnutí podstatných proměnných. Takto charakterizuje otázku výběru respondentů do výzkumu Disman, který dále rozebírá možné typy zkreslení, které ovlivňují výzkum:

1. Redukce počtu pozorovaných proměnných (=> nebezpečí zkreslení)
2. Redukce počtu analyzovaných vztahů mezi proměnnými – hrozí zkreslení jako v předchozím případě, navíc je redukce mnohem rozsáhlejší (je moc vztahů) a redukujeme již redukované.
3. Redukce populace na vzorek – za určitých okolností lze určit velikost vzniklé chyby.
4. Redukce časového kontinua na jeden bod – naprostá většina sociálních jevů se mění s časem, což je zásadní, usilujeme-li o kauzální vysvětlení.

Chráška charakterizuje základní a výběrový soubor takto: V dalším výkladu budeme používat dva pojmy: základní soubor (populace) a výběrový soubor (výběr). Pojmem základní soubor rozumíme všechny prvky (osoby, situace) patřící do skupiny, kterou zkoumáme. Výběrovým souborem (výběrem, vzorkem) pak rozumíme určitou část prvků vybranou ze základního souboru, která základní soubor zastupuje (reprezentuje).

Požadavek reprezentativnosti je v praxi naplňován pomocí různých metod výběru výzkumného souboru (Urbánek a kol., 2011):

1. **Pravděpodobnostní výběr:** šance členů základního souboru stát se součástí výběrového souboru.

1. Prostý náhodný výběr
2. Stratifikovaný náhodný výběr

2. **Záměrný výběr:** Neřídí se náhodou.

1. Kvótní výběr
2. Výběr kontrastních případů
3. Časový a místní výběr
4. Metoda sněhové koule

Shrnutí

Vzhledem k charakteru našeho výzkumného záměru volíme také typ výběru zkoumaného vzorku, který je odrazem populace, neboli základního souboru. Velké výzkumy si kladou za cíl vždy co nejvíce své výsledky zobecňovat, tedy vztáhnout na celou populaci, proto je na ně kladen velký tlak v oblasti reprezentativity zvoleného souboru a dat.

U závěrečných prací typu práce bakalářské počítáme s tím, že studenti volí spíše nepravděpodobností výběry, tedy záměrné. Tuto skutečnost je ale potřeba v práci uvést a dostatečně osvětlit postup při výběru zkoumaného vzorku. Stejně tak závěry práce by neměly být prezentovány obecně pro danou populaci, ale měly by reflektovat skutečnost, že se vztahují na konkrétní vybranou skupinu zkoumaných osob, což může způsobit značné zkreslení.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Pokuste se na základě doporučené literatury odpovědět na tyto otázky:

1. Jak vypadá náhodný výběr, stratifikovaný výběr, skupinový výběr, vícenásobný výběr, záměrný výběr, mechanický výběr, spárovaný výběr?
2. Jaký je vztah mezi počtem respondentů a chybou ve výzkumu?
3. Co rozumíme pojmem rozsah výběru?
4. Seznamte se samostatně blíže s definicemi druhů pravděpodobnostních a záměrných výběrů.

Literatura

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 4., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 372 s. ISBN 978-80-246-1966-8.

CHRÁSKA, M. *Úvod do výzkumu v pedagogice*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 168 s. Skripta. ISBN 80-244-1367-1.

PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 2., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 270 s. ISBN 978-80-246-1916-3.

URBÁNEK, Tomáš, Denisa DENGLEROVÁ a Jan ŠIRŮČEK. *Psychometrika: měření v psychologii*. Praha: Portál, 2011, 319 s. ISBN 978-80-7367-836-4.

K zapamatování

- Kvalitativní výzkum
- Kvantitativní výzkum
- Výzkumné šetření
- Pozitivismus
- Fenomenologie
- Interpretace
- Číselné vyjádření

Cílem této kapitoly studijní opory je uvědomit si, že mohou existovat různé typy zkoumání, které vyžadují od nás jako výzkumníků různý přístup.

Dalším důležitým cílem je uvědomění si rozdílů mezi těmito typy zkoumání a zamyšlení se, který z charakterů zkoumání je pro mou závěrečnou práci ve studiu ten nejvhodnější, případně, jakým způsobem bychom mohli oba základní charaktery zkoumání účelně propojit. Bez vhodného propojení obou typů zkoumání není výsledek úplným.

5.1 Charakteristika kvantitativního a kvalitativního pohledu na zkoumání ve společenskovědních oborech

Dříve než se pomocí aktivizačních otázek zmíníme k rozdílům mezi těmito dvěma typy zkoumání, tak je nutné se vyjádřit ke skutečnosti, která se často v závěrečných pracích objevuje. Touto skutečností je striktní oddělení obou typů zkoumání, což vede k četným chybám v interpretaci dosažených výsledků. Kvalitativním a kvantitativním výzkumem se zabývá celá řada autorů, proto v tomto metodickém učebním textu

nebudeme opakovat jejich myšlenky. Pokusíme se však aktivně pracovat a promyslet si jednotlivé rozdíly.

Pro úvod však rekapitulujeme souhrn vstupních vědomostí dle Maňák, Švec, Chráska (2007). V průběhu studia odborných pramenů a výzkumů se setkáváme se dvěma (vlastně třemi) styly vedení výzkumů. Jedná se zaprvé o kvalitativní charakter zkoumání, který je veden ve slovní, podobě. Jeho základní charakteristikou je snaha o proniknutí do hloubky tématu, interpretovat získané charakteristiky. Gavora (2010) popisuje kvalitativní výzkum jako snahu o popis, který je výstižný, plastický, podrobný. Zastánci kvalitativního výzkumu hodnotí údaje sesbírané při kvantitativním výzkumu jako hrubé a argumentují tím, že za čísla se ztrácí člověk. Více než čísla si cení významu, který komunikuje osoba. Podle nich pedagogické jevy není možno mechanicky shrnout a sečítat a závěry z nich široce zevšeobecňovat. Výhodou kvalitativního charakteru zkoumání je možnost výzkumníka proniknout hluboko do problematiky i nitra zkoumaného, sblížit se s ním i tématem a řešit jej.

Druhou variantou je využití kvantitativního charakteru zkoumání, které je charakterizováno číselným vyjádřením. S čísly, která jsou výsledkem zkoumání můžeme pracovat – vypočítáme průměrnou hodnotu, modus, medián, kategorizujeme, porovnáváme, zjišťujeme vzájemné vztahy a další možnosti. Kvantitativní charakter zkoumání je typický svým odstupem např. při použití metody dotazníku často nepřijdeme vůbec do kontaktu se zkoumanými.

Třetí variantou je účelné propojení obou charakterů zkoumání. Tato cesta vyžaduje u výzkumníků už jistou zkušenost a nadhled a velmi dobrou znalost řešené problematiky.

5.2 Srovnání kvantitativního a kvalitativního výzkumu

	Kvantitativní výzkum	Kvalitativní výzkum
Filosofické kořeny	- pozitivismus	- fenomenologie
Celková charakteristika:	- objektivní, kvantitativní metoda zaměřená na produkt (výsledek) činnosti	- subjektivní, kvalitativní metoda zaměřená na proces (průběh) činnosti
Cíl:	- získání objektivního výsledku (důkazu) - verifikovat teorie - testovat hypotézy	- výzkum přirozeného chování jedinců v přirozeném prostředí (z hlediska výzkumníka i zkoumaných jedinců) - získat vhled a porozumění - vytvořit novou teorii
Výzkumná orientace:	- reduktivní zkoumání - tj. redukce reality na její vybranou část	- holistické zkoumání, tj. realita zkoumána v celé své šíři, z různých pohledů, s cílem výsledky těchto pohledů integrovat
Počet zkoumaných osob:	- velká skupina osob - reprezentativní soubor	- konkrétní případ – žák, manažer, skupina osob
Průběh výzkumu:	- vychází z hypotéz, které plánovaně ověřuje, popírá a hodnotí - zjišťuje kauzální vztahy	- začíná bez hypotéz (a priori předpokladů) - shromažďuje obrovské množství údajů o chování lidí + zaznamenává, interpretuje - hypotézy se „vynořují“ teprve v průběhu
Postoj výzkumníka:	- odstup od zkoumaných jevů, reality	- vstup do reality, kontakt s participujícími osobami
Techniky:	- ex-post-facto, experiment - výzkumník vybírá reprezentativní vzorek	- dlouhodobé pozorování + další techniky terénního výzkumu

	<ul style="list-style-type: none"> a určité proměnné (ostatní eliminuje) - řídí průběh experimentu (manipuluje s vybranými proměnnými dle předem stanoveného plánu) 	<ul style="list-style-type: none"> - kooperace výzkumníka s informanty bez zásahu do děje či manipulace s proměnnými - výzkumník nejčastěji účastníkem činnosti pozorované skupiny
Data, zpracování dat:	<ul style="list-style-type: none"> - čísla - převážně kvantitativní a strojové 	<ul style="list-style-type: none"> - písemné (slovní) zpracování údajů - popis, analýza, interpretace
Výsledky:	<ul style="list-style-type: none"> - generalizace → vyvození zákonitostí 	<ul style="list-style-type: none"> - vysvětlení chování lidí v určitém kontextu - návrh hypotéz
Hodnocení:	<ul style="list-style-type: none"> - statistické ověřování validity, reliability a efektivity 	<ul style="list-style-type: none"> - interpretace údajů několika výzkumníky (zpravidla <i>triangulace</i>) - porovnávání podobných výzkumů, skupin, jedinců

Shrnutí

Rozeznáváme dva základní typy /designy výzkumu – kvantitativní a kvalitativní. V této kapitole jsme se seznámili s jejich charakteristickými znaky a rozdíly, které by nám měli pomoci vybrat vhodný design pro náš vlastní výzkum – v případě prací bakalářských hovoříme o výzkumném šetření. Poměrně často se můžeme setkat s užitím tzv. mixed design, tzn. smíšeného designu výzkumu, kdy kombinujeme oba přístupy. Tento typ výzkumu je v současnosti velmi vítaný, jelikož se oba přístupy mohou vhodně doplňovat a výzkumník tak eliminuje některé problémy a nedostatky metod a technik z oblasti pouze kvalitativní nebo kvantitativní.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Kde vidíte zásadní rozdíly mezi kvantitativním a kvalitativním charakterem zkoumání?
2. Na základě prostudované literatury přiřaďte autory, kteří se zabývají metodologií společenskovědního zkoumání k jednotlivým charakterům zkoumání.
3. Jaký je rozdíl mezi směry pozitivismus a fenomenologie ve vztahu k charakterům společenskovědního zkoumání?
4. Které metody můžeme přiřadit k jednotlivým typům zkoumání?
5. Co znamená pojem generalizace a jak s ním pracuje kvantitativní a kvalitativní výzkum?
6. Zamyslete se nad tím, který charakter výzkumu je blízký tématu Vaší závěrečné práce a proč.

Literatura

- FERJENČÍK, J. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. 255 s. ISBN 978-80-7367-815-9.
- Gavora, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. 407 s. ISBN 978-80-262-0219-6.
- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 265 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1369-4.
- LOUČKOVÁ, I. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. 311 s. Studijní texty; sv. 42. ISBN 978-80-86429-79-3.

- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. 332 s. Psyché. ISBN 80-247-1362-4.
- RADVAN, E. a VAVŘÍK, M. *Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách*. Brno: Institut mezioborových studií Brno, 2012. 62 s. ISBN 978-80-87182-25-3.
- REICHEL, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. 184 s. Sociologie. ISBN 978-80-247-3006-6.
- SKUTIL, M. a kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 254 s. ISBN 978-80-7367-778-7.
- ŠVARŤÍČEK, Roman a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.
- ŠVEC, Štefan a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009. 302 s. ISBN 978-80-7315-192-8.

K zapamatování

- Dotazník
- Konstrukce dotazníku
- L-otázky
- Položka dotazníku
- Dichotomizace
- Škála
- Návratnost
- Otázka uzavřená
- Otázka polouzavřená
- Otázka otevřená
- Jednoznačnost
- Mnohoznačnost

6.1 Charakteristika výzkumné techniky dotazníku

Dotazník je nejčastější metoda pro získávání údajů v kvantitativním charakteru zkoumání. Pro studenty humanitních oborů je dotazník také blízký tím, že zdánlivě se jeví jako poměrně jednoduchá metoda. Zdání ale může klamat. Dotazník může být metodou poměrně složitou, pokud se nepostupuje formálně správně. Dotazník jako metoda by měl být zařazen v posloupnosti výzkumného šetření. Musíme si být vědomi cíle a záměru zkoumání. Vědět, jakým způsobem budeme postupovat po stránce formální, stanovit si výzkumný problém a hypotézy, na tomto podkladu můžeme začít s prací na dotazníku.

Při zadávání dotazníku rozlišujeme tyto pojmy:

- respondent – ten, kdo dotazník vyplňuje
- položka dotazníku – vhodnější název pro otázky v dotazníku. Některé otázky totiž nemusí mít tázací charakter (škálové, dichotomické a další položky.
- administrace dotazníku – zadávání a vyhodnocování dotazníku
- dichotomické otázky – vybírají ze dvou možných protichůdných variant – ano x ne
- škálové otázky – otázky, které nabízejí kategorie, tj. odstupňované hodnocení jevu
- L-otázky – lži otázky, které zkoumají lživost odpovědí v oblasti sociálního chování jedinců a vlastním sebehodnocení v tomto chování
- návratnost dotazníku – v odborné literatuře je často uváděn požadavek minimálně 75 %, což je v některých tématech v humanitních vědách jen velmi obtížně dosažitelné.

Sedm kritérií pro formulaci otázek (Kerlinger, 1972)

- Otázka musí mít vztah k výzkumnému problému.
- Typ a forma otázky musí odpovídat typu a charakteru informace.
- Otázka musí být jasná a nedvojsmyslná.
- Otázka nemá být sugestivní.
- Otázka nemá stavět na informacích, které respondent nezná nebo nemůže znát.
- Otázka má být formulována tak, aby byla emocionálně přijatelná.
- Otázka nemá navádět k sociálně žádoucím odpovědím.

Ferjenčík (2010) typologii dále doplňuje:

- Otázka se nemá současně ptát na dvě věci (např. Jsou dnešní mladí lidé samostatní a čestní?).
- Otázka nemá navádět k určitému stylu odpovědi (např.: Že Vás občas pobolívá hlava?).
- Otázka by neměla obsahovat nesrozumitelné nebo nespisovné termíny (např. málo frekventované odborné termíny, žargon).

- Otázka nemá obsahovat dvojitý zápor (např. Nemyslíte si, že dnes nemají lidé dostatek porozumění?).

Otázka nemá být formulována příliš široce (všeobecně o všem a konkrétně o ničem). Gavora (2010) dělí otázky podle míry možné otevřenosti jejich odpovědí na uzavřené, polouzavřené a otevřené. Uzavřená otázka je taková, která nabízí hotové alternativní odpovědi. Úlohou respondenta je označit (podtrhnout, zakroužkovat) vhodnou odpověď. Hotové odpovědi si musí výzkumník připravit na základě zkušenosti, poznání problematiky prostřednictvím literatury a na základě sondy. Sonda může mít dotazníkovou podobu (předvýzkum) nebo může jít o rozhovor. Výhodou uzavřených otázek je jejich poměrně snadné matematické vyhodnocování. Otevřené otázky dávají respondentovi volnost v odpovědích, neomezují jej alternativami. Často mohou být zdrojem velmi zajímavých odpovědí, se kterými se výzkumník dosud ve svém studiu nesešel. Na otevřené otázky se však odpovídá mnohem složitěji. Respondent musí hledat sám vhodnou odpověď, srozumitelně ji naformulovat a posléze i napsat. Nevýhodou otevřených otázek je, že se jejich odpovědi obtížně zpracovávají. Široký sortiment získaných odpovědí musí výzkumník dodatečně kategorizovat a až potom vyhodnocovat. Polouzavřené otázky nabízejí soubor alternativ, které jsou doplněné možnostmi volné odpovědi, kterou si respondent formuluje sám.

6.2 Vybrané aspekty konstrukce dotazníku

Při samotné konstrukci dotazníku je nutné mít na zřeteli respondenta, jeho pocity při vyplňování dotazníku, budování jeho motivace k vyplňování dotazníku a další aspekty psychické a fyzické zátěže respondenta. V úvodní části dotazníku bychom proto doporučovali formulaci krátkého motivačního textu, ve kterém respondentovi přiblížíme cíl a poslání dotazníku, zdůrazníme mu důležitost jeho odpovědi pro výsledek zkoumání a poděkujeme mu za jeho vstřícnost a objektivitu při vyplňování. Také je vhodné v této části přiblížit respondentům návod na vyplňování dotazníku, případně připojit krátkou ukázkou, jak dotazník vyplňovat, zmínit se o časové náročnosti dotazníkového šetření a poděkovat za čas, který respondent našemu šetření

věnuje. V úvodní části kladení otázek pokládáme otázky relativně jednodušší, zajímavé, motivující. Je možné, že v této části také pokládáme otázky identifikační. Mějme však na paměti, abychom zjišťovali pouze ty informace, které pro charakter a obsah našeho zkoumání nezbytně potřebujeme. Následně pokládáme otázky složitější, stěžejní, a nakonec se pokoušíme znovu formulovat podobný typ otázek jako v úvodní části dotazníku. Na závěr ještě jednou respondentům poděkujeme a můžeme přidat stručné pokyny pro odevzdání dotazníku. Úkolem této studijní opory není přiblížit statistické zpracovávání kvantitativního zkoumání, to je možné vyčistit z literatury (např. Chráska, 2010). Základy zpracování a interpretace dat jsou navíc předmětem dalších kurzů a předmětů, které nejsou koncipovány jako teoretický úvod.

Shrnutí

Dotazník je velmi hojně užívanou technikou kvantitativního přístupu zkoumání. Oblíben je pro relativně nižší časovou náročnost sběru dat, než je tomu u technik jiných, zejména kvalitativních. Tento fakt se odráží samozřejmě odráží nejen na příznivější časové dotaci, ale také na ceně výzkumu, pokud je zadán např. externímu zpracovateli. V současnosti lze poměrně snadno šířit dotazník v online podobě, k čemuž slouží nejrůznější webové stránky a portály. Mnohé z nich jsou k dispozici zdarma a je zde možné využít rovnou i export získaných dat např. do matice Excel.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

S pomocí odborné literatury vyhledejte odpovědi na následující otázky:

1. Jakým způsobem se ve výzkumu konstruuje dotazník? Jaká jsou pravidla, na co nesmíme zapomenout.

2. Jaké rozlišujeme typy otázek (např. L otázky, dichotomické otázky, škálové otázky a další)?
3. Co znamená pojem sémantický diferenciál?
4. Jak probíhá standardizace dotazníků?

Literatura

- DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 4., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 372 s. ISBN 978-80-246-1966-8.
- FERJENČÍK, J. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. 255 s. ISBN 978-80-7367-815-9.
- Gavora, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.
- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 265 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1369-4.
- KERLINGER, F. N. *Základy výzkumu chování: pedagogický a psychologický výzkum*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1972. 705 s.
- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. 332 s. Psyché. ISBN 80-247-1362-4.
- SKUTIL, M. a kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 254 s. ISBN 978-80-7367-778-7.
- ŠVEC, Š. a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009. 302 s. ISBN 978-80-7315-192-8.

K zapamatování

- Rozhovor
- Otázky
- Strukturovaný rozhovor
- Polostrukturovaný rozhovor
- Sugestivní otázky

Cílem kapitoly je seznámit čtenáře s metodou rozhovoru a navést jej na možnosti realizace rozhovoru v sociálních vědách.

7.1 Kvalitativní technika rozhovoru

Pomocí metody rozhovoru získáváme informace o názorech, postojích, přáních, záměrech, způsobech chování člověka v určitých situacích, porozumění. Z tohoto důvodu můžeme rozhovor vnímat jako oblíbenou metodu pro výzkumníky z oblasti psychologie, sociologie, pedagogiky, ale i medicíny nebo politologie. Z toho vyplývá, že rozhovor vnímáme jako vhodnou metodu pro realizaci výzkumů sociální reality v humanitních vědách.

V průběhu realizace rozhovoru si musíme být vědomi, že tato metoda je jednou z nejinteraktivnějších. V málokteré jiné vstupuje výzkumník tolik aktivně do děje, jako právě při realizaci rozhovorů. Tím, že výzkumník vstupuje do zkoumané situace tak chtě nechtě ovlivňuje množství informací, které mu respondent sdělí.

Dalším z možných problémů, které se mohou vyskytnout je používání různých významů používaných slov. Vzpomeňme ze sociologie na Bernsteinovu teorii sociální a jazykové determinace výchovy (teorii jazykových kodů), ve které jsou jasně vidět

problémy v komunikaci u lidí z různého sociokulturního prostředí. Navíc jak uvádí Ferjenčík, jakákoli verbální výpověď nedokáže v úplnosti vyjádřit jedinečnost předmětu nebo skutečnosti. „To, co si myslíme nebo cítíme, není vždy možné adekvátně vyjádřit pomocí řeči.“ (Ferjenčík, 2010)

Ferjenčík dále uvádí pravidla pro přenos informací:

- Řečené málokdy odpovídá zamýšlenému.

Pravidlo: Dbejme na přesnou a jasnou volbu slov.

- Přenos deformuje informaci.

Pravidlo: Čím více je informace zprostředkovaná, tím méně je důvěryhodná. Pokud lze, získávejte informace z první ruky.

- Slova a výpovědi mohou mít mnoho různých významů.

Pravidlo: Nevěřme, že naše interpretace cizí výpovědi skutečně odpovídá tomu, co měl na mysli komunikující.

Obecně rozeznáváme dva typy rozhovorů (Ferjenčík, 2010):

A. Poznávací rozhovor, který vnímáme jako nástroj pro získávání informací. Hlavní tok komunikace vede od interviewovaného (sděluje informace) k interviewujícímu (stimuluje produkci informací). Příkladem pro tento typ je diagnostický rozhovor psychologů či lékařů, tzv. selektivní rozhovor při přijímání nových pracovníků, typické ústní zkoušení, rozhovor novinářů s vybranými osobnostmi. Poznávací rozhovor je asymetrickou výměnou informací – interviewující v něm mluví relativně málo.

B. Formativní rozhovor, jehož hlavní tok komunikace je obrácený. Vede od terapeuta (učitele, vypravěče), který pomocí informací formuje ke klientovi (žákovi, posluchači), který je informacemi formován. Příkladem pro formativní typ může být klasický způsob výuky, direktivní terapeutický rozhovor, poučování dítěte atd. I formativní rozhovor je asymetrický, ale opačně, než je tomu u poznávacího rozhovoru.

7.2 Příprava a realizace rozhovoru - interview

A. Příprava interview je součástí samotné přípravy empirického šetření. V rámci ní si výzkumník musí stanovit, co je cílem výzkumu, jak vypadá realita, kterou chceme zkoumat a jakým postupem dojít k cíli. Znalost problematiky nám pomůže uvědomit si, zda má být rozhovor veden volně, nebo má mít předem stanovenou strukturu anebo zda jen z části stanovenou strukturu. Dále je třeba si uvědomit, kdo je cílovou skupinou, respondentem pro rozhovor. Je třeba si zjistit co nejvíce informací o respondentovi, společenské situaci, ve které se nachází. Znalost těchto informací nám pomůže empatičtěji vstoupit do samotného rozhovoru a citlivě jej vést.

B. Úvod rozhovoru by měl respondentovi citlivě, srozumitelně, bez známek pochybností pomoci vysvětlit cíl, smysl a poslání, obsah a možnou zpětnou vazbu šetření. Právě v této fázi je důležité navodit pozitivní partnerské klima, protože jenom za této podmínky je možné, aby respondent poskytl maximální množství informací. Pozor na necitlivý, násilný vstup do rozhovoru (intruze).

C. Obsah rozhovoru v sobě nese samotné jádro šetření, kdy jsou pokládány otázky, které zahrnují zkoumání tématu, které máme stanovené. Zde je znovu důležité udržovat partnerský, přívětivý, situaci odpovídající vztah s respondentem. Je vhodné klást mu doplňující otázky, povzbuzovat jej v odpovědích.

D. Závěr rozhovoru v sobě nese poděkování respondentovi, ocenění jeho práce a zvýraznění jeho důležitosti pro šetření. Možnosti vyhodnocování rozhovoru nejsou záměrem této studijní opory. Jejich kvalifikovaný rozbor čtenář nalezne v dostupné literatuře zabývající se kvalitativním výzkumem.

Zaznamenávání rozhovoru je možné pomocí záznamových zařízení (diktafon, videokamera, mobilní telefon, blok a tužka a další). Tento typ záznamu má nevýhodu ve svém rušivém charakteru. Odvádí pozornost respondenta od plynulosti myšlenek. Druhou možností je dodatečný záznam odpovědí. Tato možnost však v sobě také nese nevýhodu, kterou je zkreslení zachycených myšlenek. Je na uvážení výzkumníka, kterou možnost zvolí tak, aby zajistil co možná největší objektivitu zkoumání.

Z pohledu etiky výzkumu je vždy nutné získat souhlas zkoumané osoby s pořizování audiozáznamu či audiovizuálního záznamu.

Shrnutí

Rozhovor neboli interview, je primárně technikou kvalitativního způsobu zkoumání, a to hlavně ve formě polostrukturovaných otázek nebo ve zcela nestrukturalizované formě. Nenechme se ovšem mýlit – strukturovaný rozhovor je technikou, která je využívána zejména specializovanými formami organizacemi, jejichž pracovní náplní je sběr a analýza data na zakázku. Tazatel má k dispozici dotazník, čte zadání a vysvětlivky respondentovi, ten v tomto případě sám nic nevyplňuje. Tazatel má proto přesnou kontrolu nad tím, jak tázaný odpovídal, má také možnost vysvětlit otázku v případě, že tázaný neporozuměl. Takovýto kvantitativně využitelný rozhovor má smysl hlavně v případě rozsáhlých dotazníků, které mohou dosahovat i hodin. Rozhovor s tazatelem tak řeší problém případné únavy, ztráty zájmu, či laxního vyplňování posledních stránek dotazníku ze strany respondenta.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Pokuste se interpretovat větu ve vztahu k realizaci výzkumného rozhovoru: „To, co si myslíme nebo cítíme, není možné vždy adekvátně vyjádřit pomocí řeči.“
2. Popište průběh realizace metody rozhovoru a vymezte, jaká úskalí tato metoda pro výzkumníky skrývá.
3. Jakými způsoby je možné rozhovor zaznamenávat?

Literatura

FERJENČÍK, J. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. 255 s. ISBN 978-80-7367-815-9.

Gavora, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. 407 s. ISBN 978-80-262-0219-6.

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. 332 s. Psyché. ISBN 80-247-1362-4.

SKUTIL, M. a kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 254 s. ISBN 978-80-7367-778-7.

8 Pozorování

K zapamatování

- Pozorování
- Přímé pozorování
- Nepřímé pozorování
- Zúčastněné pozorování
- Nezúčastněné pozorování
- Zjevné pozorování
- Skryté pozorování
- Pozorované kategorie
- Emotivní kategorie
- Konativní kategorie
- Kognitivní kategorie
- Přirozenost

Cílem této kapitoly studijní opory je seznámit čtenáře s metodou pozorování a vymezit její specifika v sociálních vědách.

8.1 Druhy pozorování

Pozorování patří mezi výzkumné metody, na které můžeme pohlížet jak charakterem kvalitativním (ze své podstaty je metodou kvalitativní), tak metodou kvantitativní. Kvantitativní je v případě tzv. strukturovaného pozorování, při kterém si výzkumník dopředu připraví jeho strukturu. (Hendl, 2012) Např. na záznamový arch si vypíše všechny kategorie (jevy), které chce pozorovat a připíše si k nim kritéria, která tyto jevy musí splňovat, aby byly uznatelné. Typickým příkladem by byl čárkový způsob

záznamu, při kterém vždy, když uvidíme, že se odehrává daný jev, tak do záznamového archu zapíšeme čárku. Druhým typem je číselný způsob, ve kterém jsou očíslovány jevy a výzkumník zapisuje číslo jevu vždy, když jej zaznamená.

Pokud chceme v sociálních vědách použít metodu pozorování, pak je dobré si v první fázi vymezit pozorované kategorie – tj. identifikovat jevy, které mají společné vlastnosti a ty přisoudit pozorovanému objektu.

Zapisování proběhách jevů při pozorování se nazývá kódování.

Příkladem: Zkoumáme četnost prosociálního chování pedagoga ve školní třídě – kolikrát děti pochválí, podpoří, vyzdvihne slabšího žáka, utlumí projevy negativních způsobů chování ze strany „agresorů“, kolikrát dovolí dětem, aby se projevíly apod.

V sociálních vědách můžeme pozorované kategorie rozčlenit do tří skupin dle zaměření:

- A. Kategorie kognitivní – např. pozorujeme, jaké vědomosti mají žáci
- B. Konativní kategorie – např. zkoumáme způsoby chování žáků.
- C. Emotivní kategorie – např. zkoumáme způsoby prožívání jednotlivých situací u žáků

Dělení pozorování:

- A. Přímé pozorování – výzkumník je součástí pozorování, je osobně přítomen. Nevýhodou přímého pozorování může být skutečnost, že výzkumník může samotné pozorování ovlivnit už svou přítomností, která může být rušivá (lidé, pokud jsou pozorováni, se chovají jinak, než v situacích běžných – viz pozorování zjevné)
- B. Nepřímé pozorování – tento typ pozorování je často používán např. v policejní praxi, kdy je používáno pozorování pomocí záznamových zařízení – např. sledovací kamery apod. Ve výzkumné činnosti v sociálních vědách je tento typ pozorování účelný v situacích, kdy je nutné (citlivé), aby se lidé chovali přirozeným způsobem.

C. Zúčastněné pozorování – pozorovatel je aktivním členem pozorované skupiny, účastní se jejích aktivit. (Reichel, 2009).

„Zúčastněné pozorování, jako základní výzkumná antropologická metoda, bývá často kritizována za svoji subjektivitu, nejednoznačnost a selektivní perspektivu, se kterou ke zkoumanému problému může výzkumník přistupovat. Stále se však jedná o nenahraditelnou kvalitativní metodu sběru dat. Jedině díky dlouhodobému pobytu v terénu ve zkoumané komunitě totiž může výzkumník odhalit a plně pochopit informátorův vnitřní svět, pochopit nejjemnější nuance jeho chování a jednání. Lze do hloubky zkoumat určitou omezenou skupinu, komunitu, rodinu apod.“ (Fritzová, 2016)

D. Nezúčastněné pozorování – výzkumník se osobně neúčastní života zkoumané skupiny, pozoruje skupinu jakoby z vopzdálí. Vzhledem k uzavřenosti a nepřístupnosti některých skupin je nezúčastněné pozorování často jedinou alternativou, jak se dostat ke skupině.

E. Zjevné pozorování – otevřené, výzkumník přiznává svou přítomnost a účel přítomnosti. Zkoumané osoby vědí, proč jsou pozorovány. (Reichel, 2009) Nevýhodou je pravděpodobnost vysoké míry zkreslení situace v podobě stylizace pozorovaných osob. Otázka validity takových dat je tedy často velmi diskutabilní.

F. Skryté pozorování – výzkumník neseznamuje zkoumané osoby s účelem svého pobytu ve skupině. Působí zde skrytě, jedná jako osoba do skupiny běžně náležící. Výhodou tohoto typu je nenarušení autenticity chování pozorovaných osob, ovšem pod hrozbou prozrazení výzkumníkovy identity a tím i znehodnocení výzkumu. V rámci skrytého pozorování uvažujeme též problematiku etiky výzkumu. (Reichel, 2009)

Shrnutí

Pozorování je poměrně hojně využívanou technikou kvalitativního výzkumu. Dle charakteru zkoumaných osob volíme příslušný typ pozorování, či jejich kombinaci – např. zúčastněné skryté pozorování. U některých přístupů musíme mít ovšem na paměti také řešení etických otázek daného přístupu.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Co je to pozorování?
2. Jaké znáte druhy pozorování?
3. Zkuste vymyslet co nejvíce etických komplikací, které mohou u pozorování nastat.
4. Vyjmenujte 5 cílových skupin pozorování. Uveďte, jaký typ pozorování byste u nich využili.
5. Které skupiny jsou výzkumníkům jen velmi špatně přístupné a často zde tedy přistupujeme k méně etickým formám pozorování?
6. V odborné literatuře vyhledejte další druhy pozorování a definujte je.

Literatura

- FRITZOVÁ, M. Zúčastněné pozorování a rozhovor v terénní praxi. *ANTROPOWEBZIN*, 3–4, 2016: STUDIE. s. 95-106.
- GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. 3. vyd. Praha: Portál, 2012. 407 s. ISBN 978-80-262-0219-6.
- CHRÁSKA, M. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 265 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1369-4.
- MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. 332 s. Psyché. ISBN 80-247-1362-4.
- REICHEL, D. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Grand Publishing, 2009.
- SKUTIL, M. a kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 254 s. ISBN 978-80-7367-778-7.
- ŠVAŘÍČEK, R. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.
- ŠVEC, Š. a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009. 302 s. ISBN 978-80-7315-192-8.

K zapamatování

- Dokument
- Písemný zdroj
- Obsahová analýza
- Dostupnost dat
- Online data
- Kvantitativní výzkumná technika

Cílem této kapitoly je seznámit studenty s metodou analýzy dokumentů a jejich zvláštnostmi.

9.1 Druhy dokumentů

Podle jednoho z nejvýznamnějších teoretiků metodologie společenských věd v českém prostředí Š. Švece je obsahová analýza dokumentů procedurou pro objektivní, systematický a kvantitativní popis zjevného obsahu komunikace. Dokumenty dělíme na dokumenty s oficiální a dokumenty osobní:

- a) Textové dokumenty převážně oficiální povahy, zejména:
- Výzkumné a vývojové: např. výzkumné zprávy, dizertace, projekty, expertizy apod.: záznamy vzpomínkových rozhovorů,
 - Politické: např.: projekty rozvoje národní vzdělanosti, akční programy, politická prohlášení, výzvy apod.,

- Legislativní: např. zákony, vyhlášky, nařízení: morální kodex učitelské profese, listina dětských práv,
- Statistické: např.: statistické ročenky, výkazy školských aktivit
- Administrativní: např. akreditační posudky, inspekční zprávy, zprávy z jednání, status školy, studijní řád apod.
- Kurikulární (dokumenty programových projektů výuky): např. profil absolventa, učební osnovy, učebnice, výzdoba,
- Evaluační: např. vysvědčení, testy schopností, systém hodnocení žáků, žákovské knížky, zdravotní záznamy o žácích.

b) K dokumentům převážně osobní povahy patří:

- Učitelovy heslovité zápisy struktury vysvětlovaného učiva na tabuli, hodnotící poznámky v klasifikačním zápisníku, paměti
- Žákovské deníky, poznámky a „čmáranice“ v sešitě nebo slohové práce, výkresy, náčrtky, žákovská korespondence apod. (Švec)

Pokud budeme chtít v dokumentové metodě kvantifikovat výsledky svého zkoumání, pak máme několik možností (srov. Švec):

- Zjišťování frekvence (četnosti) výskytu analytické kategorie (absolutní a relativní, procentuální počet, aritmetický průměr)
- Analýza kontingence, tj. zjišťování četnosti výskytu analytické jednotky (symbolu) ve spojení s jinou jednotkou, rozbor počtu opakování např. slovního spojení v jistých souvislostech.
- Zjišťování dichotomie výskytu nebo nevýskytu jevu
- Zjišťování intenzity, pořadových stupňů na škále
- Měření času, věnovanému dotyčnému problému v televizi, rozhlase, filmech apod.
- Kvantifikace podle systému kategorií se shodnými intervaly (vzdálenost školy od domova, věk osoby, doba trvání mediální komunikace).

V případě, kdy student ve své kvalifikační práci používá analýzu dokumentů, pak musí stejně jako u ostatních metod použít všechny požadavky na metodologicky korektní

text. Častou chybou bývá práce se základním a výběrovým souborem – textem. Základním souborem jsou všechny texty – dokumenty, které se vztahují ke stanovenému problému nebo definované hypotéze. Základním (reprezentativním) souborem jsou všechny dokumenty ze základního souboru, které jsou vybrány s ohledem na ideu stanoveného zkoumání.

9.2 *Obsahová analýza*

Definice obsahové analýzy: „analýza obsahu dokumentu zahrnující metody a pravidla pro stanovení tematiky dokumentu, případně časového a prostorového hlediska, čtenářského určení a formy dokumentu. Slovní vyjádření obsahu dokumentu v přirozeném jazyce je transformováno do věcných selekčních údajů v procesu věcného pořádku nebo do vět v procesu sémantické redukce textu dokumentu.“ (Balíková, 2003, online)

Výhodou kvantitativní obsahové analýzy je její všestranná aplikovatelnost. V různých sociálně-vědních oborech narážíme často na nedostupnost dat, respondentů a nákladnost realizace kvantitativního výzkumu. Přístup k textovým materiálům může tento problém částečně vyřešit. V dnešní době se aplikuje obsahová analýza čím dál tím častěji na data dostupná online. Ať už se jedná o data formálního charakteru (legislativní dokumenty, vyhlášky, nařízení), žurnalistického (online články, komentáře, reakce čtenářů) až po sociální sítě (blogy, profily, sdělení). Obsahová analýza v online prostoru ovšem může narážet na přemíru dostupnosti dat. Více než kdy jindy proto musíme dbát na kritéria, podle kterých si určíme hranice zkoumaného souboru dokumentů a textového materiálu.

Shrnutí

Analýza dokumentů je v současnosti hojně využívanou technikou kvantitativního přístupu zkoumání pro svou aplikovatelnost na dostupný textový materiál. Online

prostor poskytuje těchto materiálů dostatek, až nadmíru, což s sebou nese značné výhody i nevýhody. Stejně jako u jiných metod zkoumání musíme i zde zohlednit etické aspekty realizace výzkumu touto technikou a ověřit si legální možnosti využití určitých dokumentů pro účely výzkumu.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Pomocí odborné literatury odpovězte na otázky:

1. Jakým způsobem vybíráme základní a výběrový soubor v případě, kdy zkoumáme dokumenty?
2. Jaká pravidla musíme dodržet pro zjišťování objektivity, validity a reliability v dokumentové metodě?
3. Jmenujte možné cílové skupiny zkoumaných osob, ke kterým by byl velmi komplikovaný přístup v případě face-to-face technik, ale existuje o nich dostatek online záznamů.
4. Jmenujte výhody a nevýhody technik analýzy dokumentů.

Literatura

- BALÍKOVÁ, M. Obsahová analýza. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2013-05-13]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000001586&local_base=KTD
- PELIKÁN, J. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 2., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 270 s. ISBN 978-80-246-1916-3.
- ŠVEC, Š. a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009. 302 s. ISBN 978-80-7315-192-8.

K zapamatování

- Sociometrie
- Diagnostika žáka
- Dynamika sociální skupiny
- Sociopreferenční vztahy
- Vazby
- Hvězda
- Antihvězda (odvržený)
- Outsider
- Izolát

Cílem kapitoly studijní opory zabývající se problematikou sociometrie je přiblížit studentům možnosti využití této metody v sociálně-pedagogickém prostředí. Dále pak poukázat na její výhody, postup realizace a dostupnou literaturu, která se touto metodou zabývá.

10.1 Sociometrie - empirické poznávání

Sociometrie je metodou empirického poznávání neformální struktury sociální skupiny, vzájemných vztahů ve skupině a dynamiky těchto vztahů. Pomocí sociometrie můžeme zkoumat vzájemné sympatie a antipatie členů skupiny, oblibu, vliv na skupinu, vůdcovství a další charakteristiky pomocí sociopreferenčních vztahů.

Autorem sociometrie je americký psychiatr Jacob Levy Moreno (1889-1974). Sociometrická metoda nám např. ukáže, kteří žáci (studenti) či dospělí jsou si

vzájemně sympatičtí a antipatičtí, kdo je kým přitahován, kdo má vedoucí roli, kdo se podřizuje, kdo je v izolaci, odmítaný třídou, pracovní skupinou atd.

Každá malá sociální skupina má určitou vnitřní strukturu. Ve skupině jsou jisté formální vztahy, které jsou určeny oficiálně (např. vztahy nadřizenosti a podřizenosti), ale také určité neformální vztahy, které vznikají spontánně a dobrovolně na základě společné práce, společných zájmů a zálib a z toho pramenících sympatií či antipatií mezi členy skupiny. Sociometrie věnuje pozornost zejména zjišťování neformálních vztahů ve skupinách. Informací získaných pomocí sociometrie je však možno využít i k ovlivnění formálních vztahů ve skupině (Chráska, 2000).

Identifikují se (diagnostikují) také např.:

Oblíbené a populární osoby, hvězdy (sympatické a přitažlivé pro větší část dané skupiny). Vlivné osoby (vůdčí typy, jejichž názory a doporučeními se řídí většina). Akceptované osoby (větší část skupiny je přijímá). Trpěné osoby (jen malá část skupiny je akceptuje). Mimostojící, opomíjené a izolované osoby (nikdo ze skupiny je neakceptuje). Na postavení, pozici žáka (studenta), pracovníka ve skupině závisí často jeho úspěchy v učení či práci a zvláštnosti jeho chování.

Výsledky sociometrie můžeme vyjádřit sociogramem, z něhož názorně např. vidíme, který jedinec dominuje, který je izolován atd. Kroužek v sociogramu znamená ženu (dívku), trojúhelník muže (chlapce), čísla uvnitř znamenají pořadová čísla (můžeme též dávat zkratky jména), směr šipky znamená směr sympatie. Volby jsou znázorněny čarami spojujícími trojúhelníky s kroužky atp.

Pozice jedince ve skupině, která odráží úroveň jeho popularity se nazývá sociometrický status.

Vedle pozice řadového člena skupiny existují i jiné pozice jedince ve skupině:

hvězda (star): má maximální hodnotu tzv. smíšeného sociometrického statusu, tj. suma všech obdržných voleb, pozitivních i negativních, převažují však volby pozitivní, je ve skupině nejoblíbenější;

outsider: je osoba, která hodně volí, ale je málo volena a odmítána (má velký počet negativních voleb);

zavržený (antihvězda, antistar, černá ovce): tato osoba získala maximum negativních voleb;

izolát: je osoba, která ani nevolí, ani není volena, žije izolovaně na okraji skupiny;

šedá eminence: je to osoba v pozadí, která je pozitivně volena oficiálním vedoucím skupiny a sama formálního vedoucího vybírá, ale jinak je izolovaná.

Moreno uváděl tyto základní pravidla pro konstrukci sociometrického testu:

- hranice skupiny musí být přesně vymezeny;
- počet voleb nemá být omezován;
- členové skupiny musí znát přesně stanovená kritéria pozitivní a negativní volby;
- výsledků má být využito k restrukturalaci skupiny;
- kladné a záporné volby jsou anonymní pro členy skupiny;
- otázky v testu mají být jasné a všem srozumitelné.

Sociometrický výzkum užívá několika postupů, např.:

Pozorování vzájemných vztahů členů skupině při nějaké činnosti.

Všimáme si např., kteří žáci jsou stále spolu, kteří osamoceni, kdo udává ráz činností, kdo vede; jak ochotně se jednotliví účastníci podřizují a spolupracují, jak se snášejí, jak snášejí svého vedoucího atd.

10.2 Sociometrický dotazník

Předkládaný všem členům skupiny. Každý má odpovědět na několik otázek, např.:

- Uveď jména spolužáků, s nimiž bys chtěl sedět.
- S kterými spolužáky bys chtěl společně bydlet ve stanu na výletě, na táboře?
- S kterými spolužáky bys rád spolupracoval na nějaké věci, modelu apod.?
- S kterými spolužáky bys rád trávil volný čas?
- Které spolužáky bys vybral za vedoucí výpravy, výletu?

Možné jsou i otázky negativní, např.:

- S kým bys nejméně rád seděl?

Členové skupiny jsou pak vyzváni, aby stručně písemně zdůvodnili svou volbu. Někdy je vhodnější uvádět místo slovních otázek obrázky s konkrétními situacemi.

Otázka sociometrie je živá i v současných výzkumech v pedagogické oblasti. Jak se uvádí na webových stránkách projektu Pedagog inkluze, k další systematické práci se třídou patří sociometrické dotazníky, kterými potřebujeme zjistit obsazení rolí v té které třídě. K této aktivitě můžeme využít spousty nabízených dotazníků: (<http://www.pedagoginkluzecz/212-sociometricke-dotazniky>)

- DOTAZNÍK KLIT (Klima třídy), autor: doc. PhDr. Jan Lašek Csc.
- DEPISTÁŽNÍ DOTAZNÍK, autor: PhDr. Michal Kolář (v knize SKRYTÝ SVĚT ŠIKANOVÁNÍ VE ŠKOLÁCH, Portál, Praha 1997 str. 124)
- DOTAZNÍK B3, autor: PhDr. Richard BRAUN
- SORAD, sociometricko ratingový dotazník, autor: Vladimír Hrabal
- NAŠE TRÍDA, MCI – My Class Inventory (B. J. Fraser, D. L. Fischer) do čj.- J. Lašek
- DOTAZNÍK ZJIŠŤOVÁNÍ ROLÍ dle G. V. Caprari (Univerzita „La Sapineza – Řím)

„Dotazník zjišťování rolí“ je velmi jednoduchý a po úpravě se hodí pro jakékoliv věkové skupiny žáků (viz. příklady otázek):

Otázky upozorňující na potenciálního agresora

- Kteří tři tvoji spolužáci často trápí jiné děti?
- Kteří tvoji tři spolužáci často bijí jiné děti?
- Kteří tvoji tři spolužáci často urážejí jiné děti?

Otázky poukazující na potenciální oběti

- Kteří tvoji tři spolužáci se neumí bránit, když jsou napadeni?
- Kteří tvoji tři spolužáci jsou často smutní (nešťastní, ustrašení)?
- Kterým tvým třem spolužákům se druzí nejčastěji posmívají?

Otázky zaměřené na identifikaci omegy (okrajový člen skupiny)

- Které tři své spolužáky máš nejméně rád/a a jsou ti nejméně sympatičtí?
- Se kterými třemi svými spolužáky by sis nejraději hrál/a?
- Kteří tři tvoji spolužáci jsou ve třídě uznáváni nejméně?

Vyhledávání pomahačů

- Kteří tři spolužáci nejčastěji pomáhají jiným dětem?
- Kteří tři tvoji spolužáci se často dělí o věci, jež mají rádi?
- Kteří tři tvoji spolužáci se dokáží zastat slabšího, když je v nesnázích?

Identifikace hvězdy

- Které tři spolužáky máš nejvíce rád/a, jsou ti nejsympatičtější?
- Se kterými třemi spolužáky by sis rád hrál?

Určení vůdce

- Kteří tři tvoji spolužáci jsou ve třídě nejvíce uznáváni?

Pokud byste chtěli s některými z výše uvedených dotazníků pracovat, jsou dostupné např. v knize Roberta Čapka „Třídní klima a školní klima“ nebo v nejnovější publikaci Michala Koláře „Nová cesta k léčbě šikany“.

Posuzovací škála

Badatel vypracuje několik obecných kladných a několik záporných charakteristik vystihujících běžné typy osob a zkoumaná osoba je žádána, aby uvedla, na koho ve skupině se ta či ona charakteristika nejlépe hodí, resp. která nejlépe vystihuje ji samu. Často jsou sestavovány škály podle amerického sociálního psychologa Rensise Likerta (1903-1981), např. pro obdiv a vliv ve skupině:

Obliba:

1. velmi sympatický /á/ (oblíbený /á/),
2. sympatický /á/, (oblíbený /á/),
3. není ani sympatický (á) či (oblíbený /á/) ani nesympatický /á/ či (neoblíbený /á/),
4. spíše nesympatický (á), (spíše neoblíbený /á/),
5. nesympatický /á/, (neoblíbený /á/).

Vliv:

1. nejvlivnější, vůdčí člen(ka) skupiny,
2. patří mezi nejvlivnější ve skupině,
3. má průměrný vliv,
4. má slabý, nevýrazný, okrajový vliv na skupinu,

5. nemá ve skupině žádný nebo téměř žádný vliv.

Zjištěné výsledky vyjádříme v tabulce nebo v sociogramu:

Sociometrická tabulka či matice

1) osoby seřadíme např. podle abecedy (zvlášť muže a zvlášť ženy) a každé osobě přiřadíme odpovídající symbol;

2) sestojíme tabulku s počtem n řádků a n sloupců, kde n je rovno počtu osob ve skupině, řádky i sloupce shodně označíme symboly osob;

3) proškrtneme diagonálu, která je tvořena políčky tabulky, odpovídajícími průsečíkům řádku a sloupce příslušné osoby;

4) v řádcích vyznačujeme provedené výběry - pozitivní výběry označíme symbolem plus a negativní symbolem mínus (pro negativní výběr se někdy používá i znaménko X), za použití pouze pozitivních nebo pouze negativních výběrů můžeme provedené výběry označit číslem, které vyjadřuje pořadí provedeného výběru (jeho intenzitu);

5) ve sloupcích automaticky získáváme přehled o obdržených výběrech;

6) za předpokladu, že není omezen počet prováděných výběrů, zavedeme na pravé straně tabulky sumaci provedených výběrů. Bez ohledu na předchozí podmínku na spodní straně tabulky zavedeme sumaci získaných výběrů (popř. zvlášť pozitivních a negativních);

7) při použití více výběrových kritérií je barevně odlišíme;

8) pokud používáme intenzitu výběrů, rovněž zavádíme samostatnou sumaci;

9) reciproční (vzájemné) výběry (kdy osoba A vybrala osobu B a osoba B vybrala osobu A) můžeme dát do kroužku a zavést jejich samostatnou sumaci (na pravé straně tabulky).

Sociometrická matice je východiskem pro grafické znázornění vazeb a vztahů ve skupině, pro vypracování sociogramu.

Odborná psychologická diagnostika sociálních vztahů

SORAD: sociometricko-ratingový test vztahů ve třídě. Jedná se o standardizovaný test. Autorem této diagnostické metody je bývalý pražský poradenský psycholog (zakladatel a ředitel pražské pedagogicko-psychologické poradny) a učitel

pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze doc. PhDr. Vladimír Hrabal, CSc. Diagnostická metoda spočívá v tom, že se každému přítomnému členu sociální skupiny (např. školní třídy) předá prázdný předem připravený formulář, který obsahuje pole pro zápis příjmení osoby, která bude formulář vyplňovat, pole pro označení zda jde o osobu ženského pohlaví, či osobu mužského pohlaví a tabulku pro zápis seznamu příjmení všech členů třídy, hodnocení jejich vlivu, hodnocení jejich sympatií (oblíby) a další subjektivní slovní hodnocení. Aplikací a vyhodnocením SORADU lze získat např. popis pozic jednotlivých členů skupiny podle jejich vlivu ve skupině, podle oblíby ve skupině a také popis emočně vztahové (pozitivní, negativní či ambivalentní) jednostranné i vzájemné náklonnosti členů skupiny.

Shrnutí

V zahraničním i českém prostředí dnes mám k dispozici hned několik dostupných dotazníků spadajících do oblasti sociometrie. Nejhojněji jsou tyto dotazníky využívány ve školním prostředí pro sociometrii školní třídy a jejího klimatu, vazeb apod. Obdoby těchto dotazníků jsou ale též hojně využívány při analýzách dospělých pracovních kolektivů např. na zakázku pro velké firmy. Sociometrie může být samozřejmě prováděna i v pracovních kolektivech veřejných institucí či neziskového sektoru. Výstupy následně slouží k porozumění rolí jednotlivých pracovníků v kolektivu, k úpravě pracovních týmů (např. tvorba dvojic pro řešení konkrétních úkolů), úpravě pracovního prostoru (např. kdo bude vedle koho sedět v kanceláři) či k postupům vedoucím ke zvýšení celkové pracovní efektivity týmu.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Popište pedagogické situace, ve kterých je vhodné použití sociometrického šetření?
2. Jakými pravidly se řídí tvorba sociometrie?
3. Kdo byl zakladatelem sociometrie a kdo se v českém prostředí vytvořil metodu nazvanou SORAD?
4. Které charakteristiky skupinové dynamiky sociometrie zjišťuje?

Literatura

- BAHBOUH, Radvan, ROZEHNALOVÁ, Eva a SAILEROVÁ, Veronika. *Nové pohledy psychodiagnostiky*. 1. vyd. Praha: Qed Group, 2012. 175 s. ISBN 978-80-905313-0-7.
- ČAPEK, Robert. *Odměny a tresty ve školní praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2008. 160 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1718-0.
- FONTANA, David. *Psychologie ve školní praxi: příručka pro učitele*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2010. 383 s. ISBN 978-80-7367-725-1.
- HRABAL, Vladimír. *Diagnostika: pedagogickopsychologická diagnostika žáka s úvodem do diagnostické aplikace statistiky*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 199 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 80-246-0319-5.
- CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 265 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1369-4.
- KOHOUTEK, Rudolf. *Aplikace psychometrických technik*. Brno: Institut mezioborových studií, 2007. 148 s.
- LIKERT, Rensis a LIKERT, Jane Gibson. *New Ways of Managing Conflict*. New York: McGraw-Hill, 1976. 7, 375 s.
- MUSIL, Jiří V. a MUSILOVÁ, Marcela. *Sociografie - milieusociogram: v sociálně pedagogické a psychologické diagnostice: metodická příručka nejen pro mimoškolní*

výchovu 3. 1. vyd. Olomouc: Psychologická a výchovná poradna, 2008. 184 s. ISBN 978-80-903449-5-2.

Pedagog inkluze: Pro střední školy. *Pedagog inkluze* [online]. [cit. 2014-01-14].

Dostupné z: <http://www.pedagoginkluzecz/212-sociometricke-dotazniky>

PETRUSEK, Miloslav. *Sociometrie: teorie, metoda, techniky*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1969. 262 s. Sociologická knižnice.

SLAVÍKOVÁ, Ivana, HOMOLOVÁ, Karolina a DOLEŽEL, Pavel. *Sociometricko-ratingový dotazník V. Hrabala, st.: příručka*. Vyd. 2. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, 2007. [73] s. ISBN 978-80-86856-34-6.

ŠVEC, Jakub, JEŘÁBKOVÁ, Simona a KOLÁŘ, Michal. *Jak zlepšit vztahy v naší třídě: kurz osobností [i.e. osobnostní] a sociální výchovy pro žáky 2. stupně ZŠ*. Vyd. 1. Praha: Projekt Odyssea, 2007. 79 l. ISBN 978-80-87145-27-2.

ŠVEC, Štefan a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009. 302 s. ISBN 978-80-7315-192-8.

VESELÁ, Jana. *Sociologický výzkum a jeho metody*. Vyd. 2. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. 92 s. ISBN 80-7194-847-0.

K zapamatování

- Experiment
- Metody
- Validita
- Znaky experimentu
- Manipulace
- Kontrolní skupina
- Subjekt

Cílem kapitoly je představit čtenářům kapitolu, která se zabývá problematikou experimentů se specifikací na humanitní vědy.

V rámci kapitoly se také zmíníme o rizicích, která vytváření experimentů v humanitních vědách ovlivňují.

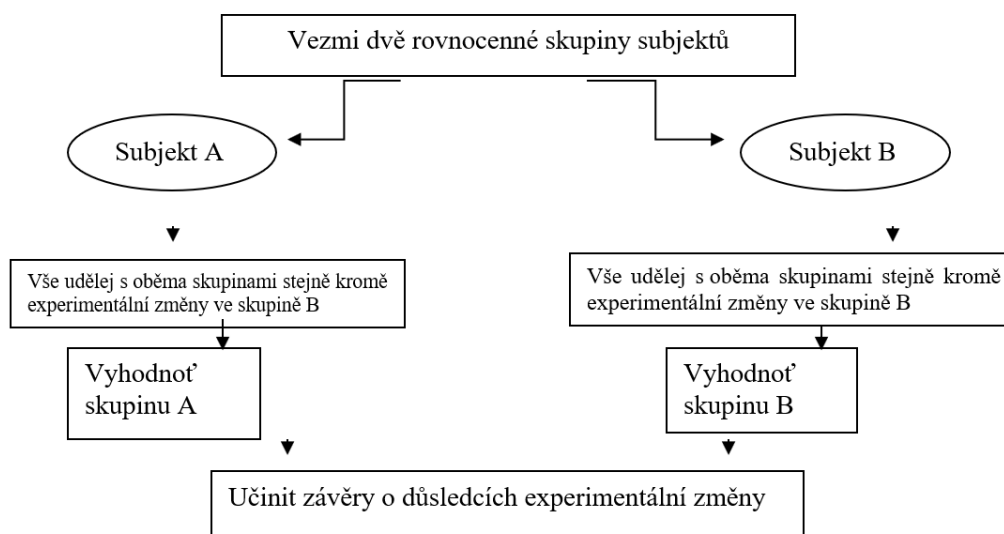
11.1 Užití experimentu

Problematika užití experimentů není v humanitních vědách tak častá jako jiné metody. Vhodné je experimentování, pokud se zabýváme účelností využití didaktických postupů, metod a pomůcek. Rizikovější je použití této metody, pokud bychom ji chtěli aplikovat na problematiku výchovných postupů. To by mohlo hraničit s etickými aspekty vědeckého zkoumání.

Gavora (2010) uvádí, že pojem experiment má ve vědeckém jazyce odlišné použití než v jazyce běžné řeči, kde vnímáme experiment jako synonymum pro pojem pokus nebo zkoušení. V jazyce vědy má však slovo experiment odlišný význam. Experiment musí mít několik základních prvků. Musí v něm být alespoň dvě složením blízké skupiny

osob, které fungují za různých podmínek. Tyto podmínky se přísně kontrolují (má je „v rukou“ experimentátor) a na konci experimentu se jejich vliv v obou dvou skupinách vyhodnotí. Druhou vlastností experimentu je, že v rámci experimentálního pokusu se používají různorodé metody zjišťování výzkumných dat – dotazník, škálování, pozorování, testy.

Tuto charakteristiku dále rozebírá Vokell (1983) ve shodě s Gavorou (2000) a zpřesňují jí do uvedeného schématu:

Použití experimentu je prací pro už zkušeného výzkumníka, který dokáže vnímat výzkum v souvislostech formálních i obsahových.

Ferjenčík (2010) stanovuje požadavky pro vnitřně validní experiment, tj. jaké požadavky musí výzkum splnit, abychom o něm mohli hovořit, jako o věrohodném. Jeho výsledky tedy budeme uznávat jako platné.

Základními znaky experimentu, který má předpoklady být vnitřně validní, tedy jsou:

- a. manipulace s nezávisle proměnnou (proměnnými) – předpokládanou příčinou
- b. měření závisle proměnné (proměnných) – předpokládaných efektů (důsledků)
- c. kontrola všech jiných proměnných, které by mohly alternativně vysvětlovat změny závisle proměnné (tyto proměnné můžeme považovat za nežádoucí nebo též vnější proměnné)

Shrnutí

Samotné používání metody experimentu může mít mnoho různých rizik, která mohou výzkum ovlivňovat. Může mezi ně patřit například Hawthornský efekt, který prokázal, že hybnou silou experimentu nemusí být právě použitá pokusná metoda, ale může jí být například samotná situace změny, která může motivovat zkoumané k vyšším výkonům nebo jinému způsobu chování. Dalšími riziky může být třeba i nevědomé očekávání ze strany experimentátora, jeho samotný přístup, kdy zkoumaní mu mohou chtít vyhovět nebo jsou nevědomky naváděni.

Rizik, se kterými se v průběhu realizace experimentu můžeme setkat je velké množství. Od rizik vnějších proměnných, která mohou ovlivnit výkony zkoumaných skupin, přes samotné hodnocení výsledku zkoumání až po standardizaci zkoumání.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Pokuste se vysvětlit, v jakých případech je použití experimentu v humanitních vědách vhodné.
2. Jaké další metody se při používání metody experimentu uplatňují?
3. Kde vidíte rizika použití metody experimentu?
4. V čem spočívá Hawthornský efekt?
5. Vyhledejte informace o stanfordském vězeňském experimentu. Vypište si o něm základní informace, přínosy a negativa. Napište si, v čem spatřujete největší riziko takového experimentu. Poznamenejte si jméno autora tohoto experimentu.
6. Otázka k zamyšlení: Bylo by dnes možné realizovat experiment podobný tomu stanfordskému? Proč ano? Proč ne?

Literatura

FERJENČÍK, Ján. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2010. 255 s. ISBN 978-80-7367-815-9.

Gavora, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 2., rozš. české vyd. Brno: Paido, 2010. 261 s. ISBN 978-80-7315-185-0.

MAŇÁK, Josef. *Experiment v pedagogice*. Brno: Moravská zemská knihovna, Pedagogická knihovna Brno, 1994. 72 s. ISBN 80-7051-076-5.

PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. 2., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 270 s. ISBN 978-80-246-1916-3.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. 184 s. Sociologie. ISBN 978-80-247-3006-6.

SKUTIL, Martin a kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 254 s. ISBN 978-80-7367-778-7.

ŠVEC, Štefan a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009. 302 s. ISBN 978-80-7315-192-8.

12 Didaktický test

K zapamatování

- Didaktický test
- Taxonomie
- Vyhodnocení
- Standardizace

Cílem kapitoly studijní opory zabývající se didaktickými testy je přiblížit tuto metodu jako vhodný nástroj pro použití v sociálních vědách (ne jenom v oblasti učitelství). Dále se snažíme ukázat možnosti různých typů testování včetně taxonomie a způsobu vyhodnocení. Pro ukázkou je zde prezentován konkrétní didaktický test zabývající se problematikou sociálních deviací.

12.1 Didaktický test jako metoda pedagogického výzkumu

Didaktický test je metodou pedagogického výzkumu, která si klade za cíl zjišťovat vědomosti, dovednosti a návyky u účastníku edukačního procesu. Může se jednat jak o vědomosti, tak o prvky osvojení výchovného působení. Od klasického zkoušení vědomostí se liší tím, že je tvořen, ověřován a hodnocen podle předem stanovených pravidel. Snahou je minimalizovat subjektivitu výzkumníka.

Chráška (1999) popisuje vlastnosti pro dobrý didaktický test. Patří sem především validita, která zajišťuje to, že test zkoumá především to, co je naším záměrem. Výsledek didaktického testu u každého žáka je tvořen dvěma složkami. Složkou pevnou, kterou tvoří skutečné vědomosti a dovednosti, které žák má. Druhou složkou je složka náhodná (okamžitá kondice, počasí, nálada, psychické rozpoložení, fyzická

kondice a další vnější podmínky), která způsobuje, že za zdánlivě stejných podmínek se výsledek testu může lišit. U skutečně vědecky pojatých didaktických testů je tato odlišnost naprosto minimální.

V praxi rozlišujeme celou řadu didaktických testů. Pro ukázkou můžeme uvést kategorizaci testů, kterou uvádí Byčkovský (1982):

Klasifikační hledisko	Druhy testů		
Měřená charakteristika výkonu	rychlosti		úrovně
Dokonalost přípravy testu a jeho příslušenství	standardizované	Kvazi-standardizované	nestandardizované
Povaha činnosti testovaného	kognitivní		psychomotorické
Míra specifčnosti učení zjišťovaného testem	Výsledků výuky		Studijních předpokladů
Interpretace výkonu	Rozlišující (relativního výkonu)		Ověřující (absolutního výkonu)
Časové zařazení do výuky	vstupní	průběžné	výstupní
Tematický rozsah	monotematické		polytematické
Míra objektivity skórování	Objektivně skórovatelné	Kvaziobjektivně skórovatelné	Subjektivně skórovatelné

Při plánování testů bychom se měli snažit odpovědět si na otázku: K čemu mi didaktický test slouží? K jakému cíli je zkonstruován? Jaké dovednosti, vědomosti chceme zjistit?

Polský autor Nimierko (Chráska, 1999) navrhuje taxonomii výukových cílů pro vzdělávací oblasti. Výhodou této kategorie je skutečnost, že si při tvorbě didaktického testu uvědomíme, že není vhodné zkoumat pouze vědomosti, ale i další kategorie potřebné pro kognitivní poznání.

A. Zapamatování poznatků: Této kategorie je dosaženo, jestliže je žák schopen vybavit si určitá fakta (např. termíny, zákony), přičemž je nesmí mezi sebou zaměňovat.

Typická aktivní slovesa: definovat, napsat, opakovat, pojmenovat, reprodukovat

B. Porozumění poznatkům: V tomto případě je již žák schopen zapamatované poznatky předložit v jiné formě než v té, ve které si je zapamatoval, dovede poznatky uspořádat, nebo zestručnit.

Typická aktivní slovesa: jinak formulovat, ilustrovat, objasnit, odhadnout, přeložit, převést, vyjádřit vlastními slovy

C. Používání vědomostí v typových situacích: U této kategorie dovede žák použít vědomostí k řešení situací, které ve výuce už byly řešeny.

Typická aktivní slovesa: aplikovat, použít, prokázat, řešit, diskutovat, načrtnout, vyzkoušet, registrovat, demonstrovat

D. Používání vědomostí v problémových situacích: Žák dovede použít vědomostí k řešení problémových situací, které nebyly ve výuce doposud řešeny.

Typická aktivní slovesa: rozhodnout, provést rozbor, kombinovat, vyvrátit, obhájit, prověřit, zhodnotit, posoudit

Shrnutí

Již od počátku formování výzkumných metod v socio-vědních oborech je velkým tématem výzkumu i zkoumání edukačního procesu, jeho úspěšnosti apod. Takový výzkum v pedagogických vědách neplní jen funkci otestování vědomostí žáků, ale může poskytnout informace i o kvalitě výuky a vhodnosti jak zvolených metod a formy výuky, tak výukového obsahu.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Popište možnosti využití didaktických testů v humanitních vědách.
2. Jakým způsobem je možné didaktický test klasifikovat?
3. Popište podstatu Nimierkovy taxonomie.
4. Jakým způsobem probíhá standardizace testů?

Literatura

BYČKOVSKÝ, Petr. *Základy měření výsledků výuky: určeno pro posl. doplňkového pedagoga. studia*. 1. vyd. Praha: ČVUT, 1982. 149 s.

CHRÁSKA, Miroslav. *Didaktické testy: příručka pro učitele a studenty učitelství*. Brno: Paido, 1999. 91 s. ISBN 80-85931-68-0.

CHRÁSKA, Miroslav. *Didaktické testy v práci učitele*. Olomouc: Kraj. pedagog. ústav, 1988. 83 s. Edice na pomoc pedagog. pracovníkům Severomor. kraje při realizaci dalšího rozvoje čes. výchovně vzdělávací soustavy; Sv. 34.

- CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2007. 265 s. Pedagogika. ISBN 978-80-247-1369-4.
- JEŘÁBEK, Ondřej a BÍLEK, Martin. *Teorie a praxe tvorby didaktických testů*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. 91 s. ISBN 978-80-244-2494-1.
- KOHOUTEK, Rudolf. *Aplikace psychometrických technik*. Brno: Institut mezioborových studií, 2007. 148 s.
- KONÍČEK, Libor et al. *Evaluace výsledků vzdělávání*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007. 47 s. ISBN 978-80-7368-292-7.
- SKUTIL, Martin a kol. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2011. 254 s. ISBN 978-80-7367-778-7.
- SEDLÁČKOVÁ, Jarmila. *Diagnostické metody ve vyučování matematice: Určeno pro posl. učitelského stud. s matematikou PŘF UP*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1993. 87 s. ISBN 80-7067-261-7.
- SPÁČILOVÁ, Hana. *Pedagogická diagnostika v primární škole*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009. 119 s. Skripta. ISBN 978-80-244-2264-0.

K zapamatování

- Závěrečná zpráva
- Formální úprava
- Citační etika
- Kauzální výzkumný problém
- Popisný výzkumný problém

Cílem této kapitoly je studentovi přiblížit některé významné náležitosti, které by měla mít výzkumná zpráva a najít její vztah k závěrečné práci ve studiu. Další náležitosti, které zde nejsou zmíněny budou probírány při výuce, anebo je řeší dostupný dokument PdF UHK (v době zpracovávání textu to bylo rozhodnutí děkana 16/2009).

13.1 Stručný úvod do tvorby výzkumné zprávy

Při sestavování výzkumné zprávy dbáme na zásady formálního rázu. Patří mezi ně zejména:

Zásady citační etiky

Jak uvádí autor Boldiš (2004), zásady citační etiky jsou přesně vymezeny dle normy ISO 690, kterou je nutné bez výhrady respektovat a naplňovat.

Zapamatujte si prosím následující zásady, které se týkají pravidel tvorby citací:

- Citace musí být především přehledná a jednotná.
- Citace by měla být úplná.
- Citujeme výhradně z primárních pramenů.
- Zachováváme pravopisné normy po daný jazyk.
- Pokud některý údaj chybí, vynecháme ho (např. vydání) a pokračujeme údajem následujícím.

- Údaje v citaci řadíme přesně dle stanovené normy pro daný typ citace.
- Zachováváme jazyk knihy.

Jaké jsou nejčastější prohřešky v citování:

- Citování díla, které autor nepoužil.
- Necitování díla, které autor použil.
- Citování vlastních děl, které nemají souvislost s tématem (tzv. autocitace).
- Nepřesné citování znemožňující identifikaci díla.

Jak uvádí Jánoš, existují minimálně tři důvody, proč citovat.

1. Možnost ověření uvedených tezí.
2. Získání širšího kontextu ohledně zkoumané problematiky.
3. citační etika, která je definována v autorském zákoně.

Pro usnadnění práce je možné využít generátor citací na stránkách www.citace.com, který nám sice ušetří čas, nicméně nás nenaučí vytvářet úplné citace. Navíc generátor neobsahuje všechny možnosti citování a může i chybovat.

Častým problémem, se kterým se na akademické půdě setkávám, je nestudování literatury z primárních pramenů. Které všechny prameny považujeme za primární a které za sekundární.

Primární prameny:

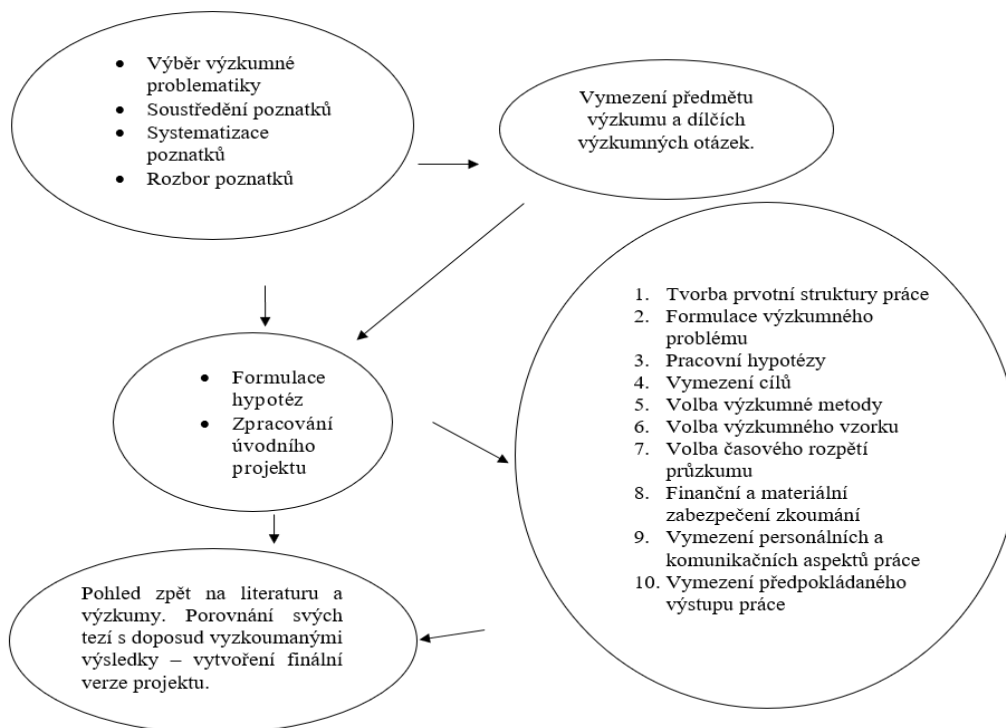
- Naučné slovníky a encyklopedie.
- Příručky (srov. Spousta „vademékum“ 2003).
- Učební texty, skripta.
- Odborné a vědecké studie.
- Články v odborných periodikách.
- Monografie.
- Vědeckovýzkumné zprávy.
- Periodika.
- Rigorózní, disertační a habilitační práce.

- Články a statě v resortních časopisech.
- Články v novinách a časopisech.
- Antologie a čítanky.
- Překladové materiály zahraničních vědeckovýzkumných institucí.
- Některé druhy nepublikovaných materiálů (vysokoškolská veřejná přednáška a další).

Sekundární dokumenty:

- Bibliografie.
- Recenze.
- Rešerše.
- Referátové časopisy.
- Review.

V následujícím schématu uvádíme postupné kroky, které spolu souvisejí, následují za sebou a doplňují se. Šipky vyznačují kroky postupného vývoje myšlenkových operací a pracovních činností.

13.2 Výzkumný problém

Stanovení výzkumného problému:

Formulace výzkumného problému však sama představuje problém ve výzkumníkové práci. Vyžaduje totiž čas a přemýšlení. Přemýšlení nad odbornou literaturou, kterou nastudujeme a čas, který nám pomáhá uvědomit si souvislosti, které k tématu práce souvisejí. Často se stává, že studenti své práci čas nedopřejí. Ta pak trpí nemocemi nevyzrálosti (není dostatečně zakotvená v literatuře, není správně metodologicky uchopena, ...).

Zásada:

Výzkumný problém je formulován jako otázka.

Naší usilovnou vědeckou prací se snažíme nalézt odpověď. Výzkumný problém nám ohraničuje výzkum. Dává nám jasné mantinely, co ještě chceme zkoumat a co už pro nás není vědecky atraktivní.

Výzkumný problém by měl v sobě nést multidisciplinární aspekt. Neměl by zahrnout pouze jeden pohled na problematiku.

Příklad:

Tvoříme bakalářskou práci, která je sociologického charakteru. Nesmíme však opomenout nejen ve formulaci výzkumného problému, ale i v celé práci pohled psychologický, pedagogický, právní, historický a další.

Zásada:

Výzkumný problém by měl být aktivizační, nový, objevný.

Jak píše Švec: „Pokusme se reflektovat vlastní zkušenosti, které se vztahují k danému tématu a rozpracovanému výzkumnému problému.“ (Švec, 2004)

Na počátku utváření odborné práce si stanovíme „prvotní výzkumný problém“, který nám vymezí, co bude předmětem našeho zájmu, na co budeme hledat odpověď. Postupem času, když budeme studovat literaturu, konzultovat s vedoucím práce, diskutovat s přáteli a dalšími odborníky, budeme postupně výzkumný problém

zpřesňovat tak, aby tvořil jasnou a jednoznačnou otázku. Pelikán dodává: „Nutno konstatovat, že formulace problému nemusí mít vždy formu otázky. Podstatné je, že tuto otázku v sobě implicitně obsahuje.“ (Pelikán, 1998, s. 38)

Dostupná literatura (Gavora, Kerlinger a další) zmiňuje kategorizaci výzkumných problémů, které dělí na:

1. Popisný výzkumný problém směřující k popisu reality, situace, jevu.
Příkladem:
Jaké jsou vědomosti učitelů v oblasti práce s prevencí sociálních deviací?
Jaké jsou názory učitelů na materiální vybavenost předmětů, které tvoří základ průřezového tématu osobnostní a sociální výchova?
2. Výzkumný problém, který se ptá na vztah určitých jevů, faktorů, činitelů, vlastností, aj.
Příkladem:
Jaký je vztah mezi mírou neuroticizmu, který se vyskytuje mezi učiteli a výskytem šikany na dané škole?
Jaký je vztah mezi odborným vzděláním pedagogů a atmosférou školního klimatu?
3. Kauzální výzkumný problém, který se ptá na příčinu, která vede k určitému důsledku.
Příkladem:
Způsobuje přefeminizované školství malou míru motivace žáků pro výkon?
Způsobuje tlak Ministerstva vnitra ČR na vyšší míru kvalifikovanosti svých zaměstnanců jejich menší míru vnitřní motivace pro studium?

13.3 Odbornost textu

Jazyk má ve vědecké práci funkci jednoho ze zprostředkovatelů komunikace a také je prostředkem pro vyjadřování, zpracování a zaznamenání vědeckých poznatků. Odborná činnost prostřednictvím metodologie vytváří jazyk vědecký. Vychází z jazyka přirozeného, který dále zpřesňuje odborným pojmoslovím.

Smyslem i cílem čtení odborných textu je postupné získávání diskursivní kompetence, která spočívá především ve zvládnutí odborného jazyka a způsobu odborné komunikace, ale také v získání schopnosti porozumět sdělovanému smyslu textu v konkrétním kontextu. Ve vědách o člověku a společnosti je získání diskursivní kompetence obtížné, neboť odborný jazyk se příliš neliší od jazyka běžného (neodborného) a na první pohled se s běžným jazykem dokonce překrývá. Naprostá většina pojmu odborného jazyka má stejnou podobu, jako odpovídající slova běžného jazyka a proto je zcela nezbytné si tento fakt při čtení (studiu) odborného textu neustále připomínat, uvědomovat a kriticky reflektovat. (Hubík, 1999, s. 136)

Příklad:

- odborné termíny pedagogické – edukace, kognice, determinace, ...
- odborné termíny sociologické – stratifikace, anomie, diskurz, ...

Zásada:

Povinností tvůrce odborného textu je nejen vhodně používat odborné pojmosloví, ale i jednotlivým termínům velmi dobře rozumět po stránce obsahové. Často se stává, že student používá pojmy, které mnohokrát slyšel, avšak není schopen vysvětlit, co se skrývá pod jejich obsahem.

Specifickým typem odborného jazyka je jazyk umělý – notový zápis (u práce, která se zabývá muzikoterapií), chemický vzorec (u práce, která se zabývá výrobou drog), schématické vyjádření výchovného procesu (u práce pedagogické)

Autor a čtenář odborného textu

V této části se zmíníme o některých subjektech, které se podílejí na tvorbě odborné práce a pokusíme se postihnout jejich zvláštnosti.

Prvním ze subjektů je autor. Autorem odborného textu pro naše potřeby rozumíme studenta, který se buď pokouší napsat odborný text za různými účely, anebo se pokouší vytvořit bakalářskou práci.

Zásada:

Autor odborné práce je povinen ctít autorské zásady, které stanovuje autorský zákon a zásady jmenované v ČSN normě ISO 690.

Otázka:

V jaké osobě se máme v odborném textu vyjadřovat?

Jedná se o tzv. autorský plurál (vědcem a tvůrcem textu se rozumí jedna osoba) respektive plurál inkluzivní (autor a čtenář jsou jedna kategorie).

Příklad autorského plurálu:

Údaje, které jsou relevantní pro náš výzkum, byly uvedeny v první kapitole.

Příklad inkluzivního plurálu:

Podívejme se nyní, jak na problematiku vzdělávání v oblasti sociálních deviací nahlízejí sami výchovní poradci.

Nejčastěji je však voleno tzv. neosobní vyjadřování, které je často v literatuře označováno jako důkaz autorovy skromnosti.

Příkladem:

Ve společnosti je zažitý názor, že konzumace alkoholu je tolerována.

Někdy se však autoři vyjadřují v 1. osobě čísla jednotného. Většinou je však toto vyjadřování použito v úvodních či závěrečných částech práce. Tento způsob vyjadřování je typický pro západoevropské publikace. Čím bychom šli více na východ, tím je tradičněji používáno vyjadřování neosobní. (srov. Čmejková, Daneš, 1999)

Co rozumíme sociálně pedagogickým výstupem odborné práce

Otázka: Co rozumíme sociálně pedagogickým výstupem odborné práce?

Odborné práce, které jsou zaměřeny do sociálních oblastí, jsou specifické celou řadou oblastí. Jednou z nich je společenský cíl, který by odborná práce měla splnit.

Shrnutí

„Závěrečná výzkumná zpráva je pomyslnou tečkou za celým procesem výzkumu. Může podpořit či naopak snížit výsledky vašeho snažení, proto ji nepodceňujte. Podoba a styl zprávy se odvíjí od čtenáře textu. Ujasněte si tedy, pro koho ji píšete. Vždy ale platí, že by měla být jasná, srozumitelná, přiměřeně dlouhá a měla by obsahovat základní poznatky plynoucí z výsledků výzkumu.“ (Vyzkumy.knihovna.cz, ©2012, online) Závěrečná zpráva by měla obsahovat název, anotaci, úvod, metody výzkumu, realizaci výzkumu, závěry, seznam literatury a popř. přílohy. Důležitou součástí výzkumné zprávy je jasně definovaný výzkumný problém, jehož řešení je doplněno buď hypotézami nebo výzkumnými otázkami. Explicitně by měl být zmíněn též výzkumný cíl a jeho naplnění. Veškeré tyto charakteristiky by měla naplňovat i práce bakalářská.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Popište zásady citační etiky.
2. Co je to výzkumná zpráva?
3. Kterou normou se řídí citování v případě sepisování závěrečné práce na PdF UHK?
4. Jaké typy výzkumných problémů rozlišujeme?
5. Jakou větou je výzkumný problém formulován?
6. Je možné psát bakalářskou práci v 1. osobě jednotného čísla?

Literatura

- BĚLÍK, Václav. *Tvorba odborné práce: určeno studentům sociálních oborů*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2009. 65 s. ISBN 978-80-7041-503-0.
- Bibliografické citace dle normy ISO 690-1 a ISO 690-2. *Boldis.cz* [online]. 2006 [cit. 2014-01-16]. Dostupné z: www.boldis.cz
- ČMEJRKOVÁ, Světlá, DANEŠ, František a SVĚTLÁ, Jindra. *Jak napsat odborný text*. Vyd. 1. Praha: Leda, 1999. 255 s. ISBN 80-85927-69-1.
- CHRÁSKA, Miroslav. *Úvod do výzkumu v pedagogice*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2006. 168 s. Skripta. ISBN 80-244-1367-1.
- KERLINGER, Fred N. *Základy výzkumu chování: pedagogický a psychologický výzkum*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1972. 705 s.
- TKAČÍKOVÁ, Daniela. *Bibliografické citace a etické zacházení s informacemi* [CD-ROM]. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita, 2010. Požadavky na systém: Adobe Acrobat Reader, Word. ISBN 978-80-248-2158-0.